

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		երես
— Սփիւռք եւ Գրականութիւնը (Գ).		258
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
— Սրէկ' խօսքեր.	Ե.	261
— Շրանիներ.	Յ. Շ.	263
— Հայաստանեայց եկեղեցին (1).	Ե. Վ. Տ.	265
ԿՐՕՆԱԳԱՏՄԱԿԱՆ		
— Նարեկը Հայ գրականութեան մէջ (7).	ՆԱՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	268
ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ		
— Լուսաւորչի աղերսք.	Ն. Ծ.	272
— Բժիշկը.	Գ. ՄՈՒՇԵՆՑ	274
— Գանձարան ե իմ հոգին.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	274
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		
— Ներսէս Լամբրոնացի (2).	Յ. ՕՇԱԿԱՆ	275
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Կիլիկեան ամրոցներ, Կոռիկոս (5).	ԱՐՏԱԻԱԶԴ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ	286
ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ		
— Առնարհաբար կամ նոր հայերէն.	ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ	284
Քուսմամար Պաղեսիինի բնակչութեան.	ՊԱՂԵՍՏԻՆՑԻ	287
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ		
— Ամսօրեայ լուրեր.		287
ՏԻՐՈՒՆԻ		
— Կիրակոս Կիրակոսեան.		288

Բ Ա Ժ Ն Ն Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ՅՈՒՆԻՍԿՈ

ԹԻՒ 7

ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՌԲ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Գ

Մեր նախորդ երէւել խմբագրականներով շօշափուած ընդհանուր հարցերուն իբր լրացում, կ'ուզենք թուել, կամ աւելի ճիշտ ընել կարգ մը յատկանշուներ, որոնք սփիւռքի գրականութիւնը կ'որակեն: Մեր նպատակէն դուրս է սփիւռքի գրական արդիւնքը ենթարկել կշիռի, այս աշխատանքը կը պահանջէ հատորներ, այլ բնորոշել միայն այն գլխաւոր գիծերը, որոնք իր գնացքը կը ճշգրեն և իբր գոյն, գիծ և ոգի կը թեզանեն ու կը կենսաւորեն գայն:

Սփիւռքի գրականութիւնը նախ իբր լեզու, պէտք է ըսել, թէ գոհացուցիչ է և զովեստի արժանի: Անշուշտ լեզուն գրականութիւն չէ, այլ մեծարժէք գործիք մը միայն, սակայն փաստը կրնայ ըլլալ մշակոյթին, և աւելին՝ քաղաքակրթութեան մը: Գեղեցիկ լեզու մը ունենալը, գրականութիւն մը ունենալ չի նշանակեր, բայց լեզու մը կազմակերպել և գայն գրական գործիք մը ընելը՝ ինքնին գրական աշխատանք մըն է, մանաւանդ մեր մէջ՝ ուր դժուար է գրականութիւնը լեզուէն ազատագրել:

Երբ նկատի ունենանք այն գլխաւոր կեդրոնները, Փարիզ, Ամերիկա, Սիւրիա, Եգիպտոս, ուր սփիւռքի գրական միտքը իր արտայայտութիւնները ըրաւ, կը զգանք թէ այդ կեդրոններուն մէջ նոյն այդ գործիքը համահաւասար նրբութեամբ և ճկունութեամբ չզարգացաւ: Ամերիկան չկրցաւ զոյգ ընդանալ Փարիզի կորովին և ճանաչուածութեան, ինչպէս եղան Սիւրիան և Եգիպտոսը: Ժիշտ է թէ Հստեղծուեցաւ լեզուական քառս, քանի որ Հորս գլխաւոր կեդրոններու մէջն ալ արեւմտահայ լեզուին կնիքն ու շնորհը մնաց հաստատ: Հակառակ ուրեմն տաղանդներու զանազանութեան՝ արեւմտահայ աշխարհաբարը կը մնայ նոյն, երանգներ միայն կը գատեն Վանոնք իրարմէ: Փարիզը, ինչպէս ըսինք, մեր լեզուն ըրաւ աւելի ճառագայթուն և գեղակերտ, Ամերիկան, աւելի գործնական՝ բայց որոշ գունաթափութեամբ, արեւելքը մնաց հարազատ մեր լեզուի աւանդութեան ու պահեց մեր գրականութեան միջին բարեխառնութիւնը, առանց յաւելումի:

Լեզուի հարցին մէջ սփիւռքը իր այս քսանհնգամակի ընթացքին չըրաւ անշուշտ բռնադրուած նոր արեւելում մը, հեռացնելու չափ մեր լեզուն ցեղային զգայարանքէն, — ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ լեզուն մարմինն է հոգիին և իբրև շէնք ու արտայայտութիւն շատ բան կրնայ տալաւարել իր մէջ մեր էութենէն։ Արեւեստի ձևեր, մտքի երկունքներ կան, որոնք արեւմուտքին աւելի կը պատշաճին և կրնան անզգալի բայց հասկնալի կերպերով հեռացնել զմեզ մեր ցեղային առհաւական բարեխառնութիւններէն, ոգիէն։ Թէ Փարիզն ու Ամերիկան որքան կարելի կ'ընեն այդ՝ հարց մըն է որ լեզուէն աւելի կը վերաբերի անով մշակուած գրականութեան։ Սակայն պէտք չէ կոյր ձևանալ չտեսնելու չափ լեզուական արտաքին շնորհին մէջ վարչամակուած բաներ՝ որոնք օտար զգայնութիւններու փոխանցումը կը փորձեն մեր մէջ։ Անիմատ ու տարադէպ բժանդրութիւն, բայց աւելին, յետախաղաց ենթարկում մը՝ զոր մենք կ'ընենք մէկ դարէ ի վեր, երբ հաւատարիմ չենք մնար մանաւանդ մեր ցեղային տուրքերուն և անոնցմով պայմանաւոր մեր հոգեկան հարստութեան։

Շատ բնական է, սփիւռքի այն կեդրոններուն մէջ ուր կը շարունակուի մշակուիլ հայ գրականութիւնը, ժամանակի տիրող ոգին և ցեղային տարրի պակասը, զգալի ըլլալին յօրինուածքին մէջ լեզուին, որ սփիւռքի հայերէնն է։ Լեզուն այն խմորն է որ իր վրայ կը կրէ ժամանակի ու մտայնութեանց կնիքը։ Բառերն ու նախադասութիւնները չիլ ու զգայարանք ունին, և կը ծառայեն իւր մարտկոցներ զաղափարներու։

Յետոյ, լեզուն, կենդանի մարմնի մը նման ունի իր հասունութեան կէտը, ուր կը հաւասարակշռուին հասարակաց զիծերը և ներքին կառույցի զբաւանակները, և ուր զործարանները ամբողջական են ու կատարեալ։ Եւ այս երջանիկ համակերտումը այն ատեն միայն տեղի կ'ունենայ՝ երբ ցեղային ոգին, ժամանակաւոր ապրումները և աւանդութիւնը կը ներդաշնակուին, ծնունդ տալու համար ինչպէս դասական մշակոյթներու, այնպէս ալ դասական լեզուին։

Ոսկեդարեան մեր հայերէնը կը բնորոշուի ոգիով մը՝ որ այդ դարու մարդոցը եղաւ, ժուժկալ, լուրջ, առնացի և պարզ, ինչպէս կ'ըլլան կատարելապէս ինքնատէր հոգիներէ եկած բոլոր արտայայտութիւնները — կարծես հայկական ամենի բարձրաշխարհին ամբողջ ուժը պարփակէին իրենց նախադասութիւններէն իւրաքանչիւրին մէջ։ Նոյն այդ ոճը պիտի ծաղկէր մեր ճարտարապետութեան և երաժշտութեան մէջ, նոյն տիրակալ յատկանիշերով, իբրև նոյն և հասարակաց ոգիի արտայայտութիւն։ Գաղտնիքը այդ ստեղծագործութեան և լեզուի փառքին, դիւրին է պատասխանը, ցեղին ոգեկան յատկանիշերը՝ թափ առած ժամանակի պահանջին առջև։

Գեղեցիկ է սփիւռքի կարգ մը կեդրոններուն մէջ մշակուած լեզուն իբրև կերպարանք ու արտայայտութիւն, բայց ան կը հանդերձէ յաճախ մարմիններ՝ որոնք քիչ անգամ մերը եղան։ Անշուշտ Թէ Փարիզի և Ամերիկայի տղաք կը զրեն հայերէն, ճարտարօրէն զործածելով հայ լեզուն, և սակայն անոնց գործածած լեզուին ու Վարուժանի և Թէքէեանի լեզուին մէջ կայ ներքին տարբերութիւն մը որ դիւրաւ կը զատորոշէ հայեցին ու նուազ հայեցին իրարմէ, և այս՝ առանց տաղանդներու համեմատութեան և ժամանակի տուրքին։

Այսօր իսկ երբ կը բանանք «Յեղին Սիրտը», «Հէթանոս Երգերը» և

«Հրաշալի Յարութիւնը», հպարտութեամբ ու սիրանքով կը մտածենք անոնց՝ որոնք իրենց պապերու սրբազան ոսկորներէն ծորեցին այն դաշնակութիւնը՝ ուր ցեղը, ոգին և արուեստը իրարու եկան, իբրև յաղթանակ և վկայութիւն մեր արժէքներուն: Ու տակաւին ինչ հարստութիւն, որով կը քաղցրանար այդ հողինքու ներքին աշխարհը, ուրկէ կը պոռթկային այդ զոդոր կաթողիկէներ, ժամանակի մոխիրներէն ապարանք ու հպարտութիւն ստեղծելու չափ:

Մեր հոգին այսօր շատ բան կորսնցուցած է իր թարմութենէն ու արիւնէն, և հոգեբանական այլուրութեամբ մը ինքզինքը կը պահէ օտար՝ այն հիմնական զարկերակին հանդէպ, որ բառ ըլլալէ առաջ, ոգի է՝ և փոխադարձաբար: Գրականութիւնը ի վերջոյ անդրադարձն է ժողովուրդի մը հոգիին, և իր սնունդը մեծ չափով կը ստանայ այդ ժողովուրդի աւանդութիւններէն: Բնական է որ գաղութները ենթարկուին տակաւ ամէն կերպ խաթարումներու, կորսնցնելով շատ բան բարձրու նախնական հարազատութենէն: Այս վիճակը, մասնաւանդ սփիւռքի մէջ, մեր գրականութիւնը պիտի ընէր տարտամ և հեռու ազգային գծէն, և ցեղային տարրի ուժէն: Եւ մի՛ մոռնա՛ք որ բառերը մարտկոցներ են հոգիին, և լեզուն կը դիմագծուի զինքը մնուցանող ոգիէն միայն: Այս հանգամանքով է որ կը զատորոշուին ազգերու գրականութեանց մէջ ցեղային նկարագրւոյնը: Անփոխադրելի են մէկ լեզուն միւս այն զրուածքները, որոնք աւելի լայն չափով իրենց մէջ ունին ցեղային տարրեր, այն կախարդանքը որ ոգին ու բանաստեղծականութիւնն է ցեղին: Անհնար, չըսելու համար անկարելի է նարեկացին, Մեծարենց և Վարուժանը թարգմանել, առանց խոշոր զիջումի: Եւ այս շնորհիւ այն լեզուին որ բառ և նախադասութիւն ըլլալէ առաջ՝ ոգի է և ցեղայնութիւն: Երբ ցեղի մը հոգին չանցնի իր գիրքերուն, այդ գիրքերը հազիւ թէ պատկանին իրենց ժողովուրդին: Ըսել թէ «Սփիւռքը գրողներ ունի (ըլլան անոնք բանաստեղծ կամ վիպող), բայց չունի գրականութիւն, և կամ զայն չընկնով, «Թէ Սփիւռքը գրականութիւն ունի բայց չունի գրագէտներ», ճարտար դարձուածքներ են իրողութեան մը՝ որ կը խուսափի այդ տարագրութենէ: «Ինքնատուութիւն» և «ներգործ» ապրում անըմբռնելի է առանց խորութեան ու ոգիի, որ իբրև կենսանիւթ, զոյն և զիծ, չի բխիր ժողովուրդի մը ցեղայնութենէն, անոր եթէ ոչ *tellurique*, գէթ հոգեբանական խորքէն՝ որմէ պայմանաւոր կը մնայ զորոյ մը՝ վեր միջավայրի ազդեցութիւններէն և նոյնիսկ տաղանդէն: Մշակոյթները պէտք չէ մոռնալ պայմանաւոր են իրենց ցեղային հեղանիւթով, այսինքն անցեալով, և ապա տուեալ մշակոյթով՝ այսինքն ներկայով: Կ'ընենք այս դիմաբաժանումները ոչ թէ աժան տեսութեան մը հաշտոյն, այլ մատնանշելու միայն հոգեկան ակերը մեր հոգեկանութեան, որոնց անխառն բխումներով միայն պայմանաւոր է գրականութիւնը՝ իբրև ոգի և արուեստ: Մենք դար մը ամբողջ իւրացուցինք եւրոպական մշակոյթը՝ սակայն այնպիսի շրջանի մը, երբ հոգեկան արժէքները տազնապի մէջ էին, երբ մարդը կտրուած իր հոգիի խորքէն՝ կը միանար կեանքին, բայց ոչ անոր նշանակութեան:

Քսանհնգամեակ մը ամբողջ՝ ու մենք չունինք զորք մը փարիզի, Ամերիկայի կամ Սիւրբիոյ մէջ գրուած, որ իր մէջ համակիւտը ցեղին ցաւին ծովերէն բոց կալականեր, զինք կազմող արեան ու զրկանքի հեղեղին: Գրագէտ մը որ իր մէջ խառնէր այդ իսկութիւնները, ծիածանուող արցունքէն, երազի

ու յոյսի տրուփին ընդմէջէն, և զայն բեղմնաւորէր իր տաղանդով և գունաւորէր ժամանակով, ինչպէս եղան անմահ գործերը մեր մատենագրութեան: Նարեկացին, Վարուժան, Մեծարենց ուրիշ բան չըրին եթէ ոչ՝ առնել այդ իսկութիւններէն շիթեր և անոնցմով կախարդած իրենց բառերը՝ ստեղծել այն՝ ինչ որ պիտի մնայ իրենցմէ իրեւ կերպարանք և արժէք մեր ցեղին:

Մեր գրականութիւնը ոտքի կը կանգնի ներսէն և ոչ թէ դուրսէն: Լեզուն յաճախ դրսերևոյթ է՝ երբ իրմէն կը բացակայի հեղանիւթը: Անհրաժեշտ է կարօտագին հրաշքը մեր պապերու ոգիին, որ Ե., ԺԲ. և ԺԹ. դարերուն՝ այդ հրաշարադուլթիւնը մեր դարաւոր խորհուրդին պիտի նիւթացնէր, ստեղծելու համար մեր գրականութեան դարերը:

Մեր գրականութիւնը իր փրկութիւնը կը գտնէ ու կը հայանայ իր պապերու հոգին սիրելով, հագնելով, այդ ոգին մեծցնելով, սրբացնելով, ու անոր բոցէն անցընելով բառերը, որոնք այլապէս գեղեցիկ գերեզմանաքարեր են լեզուին, երբ չկայ հոգին:

Լեզուն սփիւռքի գրականութեան չէ աղճատուած անշուշտ, ընդհակառակն ժամանակակից տիրող և մեծ մշակոյթներուն հետ շփուելով իւրացուցած է որոշ ճկունութիւն և շնորհը, սակայն ասոնց կարգին նաև հեռացած այն գուլէն և միզամածային արարչութենէն որ մեր ցեղին է, որ մեր անցեալին էր, և դարձած այսօր տոգոյն:

Սփիւռքի գրականութիւնը ունի գեղեցիկ և ճկուն լեզու, բայց այդ գործիքը փաստը չէ մեր հայեցի մշակոյթին և չի փառաւորեր ինքզինքը, ինչպէս եղաւ ան մեր գրականութեան մեծ դարերուն:

Հայ լեզուն սփիւռքի մէջ վերաւոր է իր սրտէն, և ուշ կամ կանուխ դատապարտուած է ըլլալու լրագրական լեզու կամ վեբնետիկեան հայերէն:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՍՐՏԷ՝ ԽՕՍՔԵՐ

Ամեն ասեմ ձեզ թե եւ ոչ
յիօրայէի այսպիսի հաւատ
գոյի: ՂԱՌԿ. Է. 9

Յիսուս, Գալիլիոյ լճակին շուրջ եղող քաղաքներուն և գիւղերուն մէջ, իր քարոզչական շրջանը աւարտելէն վերջ, Կափառնայում եկաւ: Կափառնայում կը բռնակէր այդ շրջանին, Հռովմայեցի հարիւրապետ մը, որուն սիրելի ծառան մահաւմերձ հիւանդ էր: Հարիւրապետը երբ իմացաւ որ Յիսուս Կափառնայում եկած է, խնդրեց հրեայ ծերերէն, որ իր կողմէն միջնորդեն Յիսուսին քով՝ իր հիւանդ ծառայի մօտին: Հրէից ծերերը եկան և Յիսուսին ներկայացուցին Հռովմայեցի հարիւրապետին խնդրանքը, ըսելով նաեւ թէ հարիւրապետը շատ բարի և ազնիւ անձնաւորութիւն մըն է: Կը սիրէ մեր ազգը և մեր ժողովարանը ինք շինել տուած է: Կետեալը կ'արժէ որ իրեն ընէք այս շնորհը:

Յիսուս որ իր քարոզչութեան շրջանին, օտարազգիներու և մանաւանդ Հռովմայեցիներուն հանդիպելու շատ առիթներ չէր ունեցած՝ հարիւրապետին այս խնդրանքով կրկնապէս շահագործուած՝ դէպի հարիւրապետին բնակարանը ուղղուեցաւ:

Սակայն հազիւ թէ տանը մօտեցած, հարիւրապետը իր բարեկամներու միջոցաւ լուր կը դրկէ, ըսելով թէ ինք արժանի չի նկատեր ինքզինքը, իր յարկին տակ ընդունելու զՅիսուս, այդ իսկ պատճառաւ, չէ համարական ձեռքով կատարելու իր խնդրանքը, այլ թող հրամայէ, և ինք վստահ է, որ իր ծառան պիտի բուժուի: Յիսուս որ դժբախտաբար շատ քիչ այս կարգի աշնըական հաւատացեալներու հանդիպած էր, սքանչացաւ այս օտարական զիտաւորականի հաւատքին վրայ, և գառնալով իր շուրջը կեցողներուն՝ ըսաւ. «Ըշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, թէ ամբողջ Իսրայէլի մէջ այս կարգի հաւատացեալի մը չ'հանդիպեցայ»:

Հոս, աւետարանական այս գեղեցիկ դրուագին մէջ, պատմութիւնը կը գառնայ

Հռովմայեցի հարիւրապետի մը, և իր հիւանդ ծառային շուրջ, սակայն երեք շատ յատկանշական կէտեր կան այս պատմութեան մէջ, որոնք կարծես պահ մը մոռցնել կուտան մեզի հիւանդ ծառայի բժշկութեան հրաշքը: Այդ յատկանշելի երեք կէտերը, Հռովմայեցի հարիւրապետի անձին շուրջ եղած վկայութիւններն են: Առաջին՝ հրեայ ծերերու վկայութիւնը թէ արժանի է որուն զշնորհս զայս առնես: Երկրորդ՝ հարիւրապետին անձնական վկայութիւնը թէ չեմ բաւական եթէ ընդ յարկաւ իմով մտանցես: և երրորդ՝ Յիսուսի վկայութիւնը թէ ամէն ասեմ ձեզ թէ և ոչ յիօրայէի այսչափ հաւատաւ գոյի: Երեք իրարմէ տարբեր, բայց զիբար լրացնող վկայութիւններ՝ անձի մը մօտին:

Ամէն մարդ իր կեանքին մէջ, երեք վկաներ ունի, ինք, իր ընկերը կամ դրացին, և Աստուծոյ, և անհատի մը բարոյական, ընկերային և կրօնական արժանիք այս երեք վկայութիւններով կը չափուի առհասարակ:

Առաջին անձնական վկայութիւնը մեր առաջին վկան մենք ենք, մենք՝ որ կերպով մը կ'ընդհանն ենք մեր բոլոր գործերուն և արարքներուն: և պարագաներու բերումով, մեր անձնական վկայութիւնը կամ խոստովանութիւնը մեր նկարագրը զուրս ցայտեցնող ամենէն յայտարար նշանն է:

Մարդիկ սակայն առհասարակ միշտ լուր կարծիք ունին իրենք իրենց մօտին: ասիկա մարդկային բնութեան, կամ ըսենք տկարութեան մէկ յատկանշելի իրողութիւնն է: մեր անձը, որչափ ալ անարժէք և խեղճ լինի, միշտ լաւագոյնին հաւատարմը կը ներշնչէ մեզի, և մենք բնաւ ինքզինքնուս թոյլ չենք տար զայն ստորագնահատել, երբ համեմատութեան դնել ուզենք ուրիշներու հետ, և անձնասիրութիւն կամ եռկողմածը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ արգասիքը մարդկային այս զգացումին:

Իրողութիւնը այս կերպ ըլլալէն վերջ, հիանալի և ցնցող ըլլամբ մեր տպաւորութիւնը, երբ հռովմայեցի զօրականին պէս բացառութիւններ, զան վկայելու իրենք իրենց մօտին թէ չեմ բաւական եթէ ընդ յարկաւ իմով մտանցես:

Կեղծ անհետաւորութեան, և կամ պատ-

չան վարուեցողութեան մը պայմանադրականութեան շեշտը է որ կը զգացուի հարիւրապետի այս ընթացքին մէջ, այլ զիտակից ու լուսաւորուած հոգիի մը պատկառանքը իրմէն գերի վեր անձնաւորութեան մը առկէ, Հարիւրապետը կը հաւատայ Յիսուսի աստուածային ուժին, եւ կ'ընդունի թէ Յիսուս գերազոյն կամքի ներկայացուցիչն է, ինչպէս ինք իբրեւ զիսուորական աշխարհիկ ուժի ներկայացուցիչն է: Հետեւաբար, հրաման մը միայն պիտի բաւէր ներգործող ազդեցութիւնը ընելու իր ծառայի կեանքին վրայ: Յիսուս կ'ըզգայ հարիւրապետի հոգեկան վիճակը, եւ կը յատնանչէ հաւատացեալը:

Ոչ նուազ յատկանշական է նաեւ հրէից ծերերու բարի վկայութիւնը ստար Հռովմայեցի մը մասին. «Թէ արժանի է որում զշնորհս զայս առնես:» Ստարականները աւհասարակ չեն սիրուի զիրենք շրջապատող ժողովուրդէն. անձնասիրութեան չափ զօրաւոր է նաեւ, ցեղասիրութիւնը մանաւանդ հրէից մօտ: Թող թէ աշխարհի վրայ չկայ ժողովուրդ մը որ ըլլայ ամբարն օտարաւորաց, նախանձայն յէ աշխարհաւան՝ քան հրեան: Անիկա Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդն էր, ու չէր գոհանար միայն երկրի թագաւորութիւնը ունենալէն, ու կը յաւակնէր ունենալ նաեւ երկինքը, ու իրեն ընել այն բոլորը զոր Աստուած կընար ստեղծած ըլլայ: Յետոյ, մենք ընդհանրապէս ժլատ ու զօռաբանհեղ իմր ընկերոջ արժանիքը գնահատելուն մէջ, մարդկային հազարաւոր նկատուածներ արգելք կը հանգիստանան մեր այդ կեցուածքին, իրողութիւնը այս կերպ ըլլալէն վերջ՝ դարձեալ հրացումով կը դիտենք հարիւրապետին անձը, ուրիշներու կողմէն իրեն ընծայուած այս բարի վկայութեանց համար:

Սակայն հարիւրապետը գերազանցօրէն կը մեծնայ մեր մտածումին մէջ, երբ կը լսենք մարդկային բոլոր վկայութիւններէ գերի վեր, Աստուծոյ վկայութիւնը իր մասին: Մարդիկ կրնան թիրեւ ծուռ նըկատուածներէ տարուած թերանալ ճշմարտութեան նկատմամբ. բայց Յիսուսի վկայութիւնը թէ «Ամէն ասեմ ձեզ թէ եւ ոչ յիւրայեւի այսչափ հաւատս գտի», լուսապսակի մը մէջ կ'առաքինազարդէ Հռովմայեցի հարիւրապետին գէմքը:

Սակայն հարիւրապետի մասին եղած այս վկայութիւնը իրական յուզումով մըն է կարծես որ կ'արտայայտուի Յիսուսի կողմէն, վիշտի եւ ուրախութեան կրկնակ հանգամանքներով: Վիշտի՝ որովհետեւ ամբողջ իսրայէլի մէջ չէր գտնուած մէկը, որ Յիսուսի նկատմամբ իր ունեցած հաւատքին մէջ հաւասարէր այս օտարականին. ուրախութեան՝ որովհետեւ Յիսուսին հաւատացող այս օտարական հեթանոսը, նախագուռն ու ռահվիրան կը հանգիստանար հեթանոս աշխարհին, որոնք արեւելէն եւ արեւմուտէն պիտի գային լեցնելու Աստուծոյ արքայութիւնը, ինչպէս կը մարգարէանար Տէրը իր առաքելութեան առաջին օրերուն իսկ: Եւ Հռովմայեցի հարիւրապետը առաջինն էր ապագայ քրիստոնէայ կեկեղեցին կազմող այդ քաղիքներուն, որ այսպէս գիտաւորի մը նման կը յայտնէր հորիզոնի վրայ, բարեգեղեցակ աստղի մը ձեւով, Աստուծոյ թագաւորութեան առաջին օրերուն:

Պահ մը կանգ առնենք մինչեւ հիմա ըսածներին առջեւ, եւ հարցնենք մենք մեզի թէ ինչն էր այն Հռովմայեցի հարիւրապետին առաքելութիւնները, որոնք զինք մարդոց եւ Աստուծոյ բարի վկայութեանց արժանի կացուցին: Պատասխանելով առաջարկուած հարցին՝ ըսինք թէ հարիւրապետը օժտուած էր քրիստոնէութեան պահանջած հետեւեալ երեք առաքելութիւններով. համեստ էր, ազնիւ եւ բարեսէր էր, եւ հաւատացեալ էր: Համեստ, որովհետեւ Հռովմայեցի մը, այսինքն իշխող ցեղին զինուորական ներկայացուցիչը ըլլալով հանդերձ, ինքզինքը անարժան նկատեց զՅիսուս իր յարկին տակ ընդունելուն: Երկաթ օրէնքներու յոխորտ եւ արհամարհանքով լեցուն այս ներկայացուցիչները միայն ատելութիւն ունէին հրէից նկատմամբ, ինչպէս սովոր են միշտ յաղթողները պարտուածներու նկատմամբ: Ազնիւ՝ որովհետեւ իր հիւանդ ծառային համար հայրական գուրգուրանք եւ հոգածութիւն ցոյց կուտար. բարեսէր՝ քանզի հրէից համար ժողովարան մը կառուցանել տուած էր. եւ իբրեւ պսակ այս առաքելութեանց հաւատացեալ էր, որովհետեւ հաւատաց Յիսուսի գերազանց անձնաւորութիւն մը ըլլալուն: Եւ շնորհիւ իր այս առաքելութեանց ան

Ե Ր Ա Ն Ի Ն Ե Ր

(ՄԱՏՅԹԵՈՍ)

Հողը իր ոսկին էր դիզեր կաշեբուս կուրծքին վրայ: Աստուծոյ օրհնութեան պէս առատ, նման հարսանեկան հանդիսութիւններու պատրաստուող իշխանուհիին՝ արքայական ճոխութիւններով պնտուած, և լուրթ երկինքն իր անհունութիւններով՝ փետայ: Ոսկի ալիքներն անհուն դաշտերու, կը համբուրուին կը ծափեն և ծառերը կը պարեն իրիկուան մեղմ զեփուռներէն ալեկոծ:

Անթիւ ժապաւէններ արծաթեայ, դաւարագեղ կողերէն բլուրներու կը քակուին ու ճպոտ մը գերմարդկային կը վարէ բընութեան համանուագն այս վսեմ:

Յիսուս իր ոսկիով բեռնաւոր կը բարձրանայ բլուրն ի վեր և մենք կը հետևէինք իրեն: Կը հասնինք բլուր մը ձիթենիներով ծածկուած: Պահը սրտառուէ էր ու վսեմ: Իր դէմքը ազամանդ կը ճառագայթէ և մեր շըլպապտը կարծէք լոյսով կը յորդի:

Ան մեղմ բայց տիրական ծայրով մը կ'ըսէ, և Հանգչեցէք հոս, և պատրաստուեցէք Աստուծոյ խորհուրդով հազորդութեան, շատ բնիկներ ունիմ ձեզիս:

անմահացաւ աւետարանի ոսկեղէն էջերուն մէջ, և սերունդներու յիշողութեան առջև:

Ամէն մարդ այս աշխարհին մէջ անծանօթ օտարական մըն է, Հոռվմայեցի զօրականին պէս, և անծանօթ պիտի մնայ յաւիտեան, եթէ իր գործերը, իբրև անմահ յիշատակարաններ, չբարշխաւորեն իր արժանաւորութիւնը, եթէ իր կեանքը ներշնչարան մը և օրինակ մը չըլլայ իր նմաններուն, եթէ մանաւանդ չի հաւատարմորէստոսի և Քրիստոսի քարոզած ճշմարտութեան: Ու անիցա անծանօթ պիտի մնայ նաև անգնեականին մէջ, երբ օր մը յաւերժօրէն փակուին իր աչքերը այս կեանքի լոյսին, եթէ չէ կրցած իր առաքինութիւններով ինքզինքը արձանագրել տալ կենաց գպրութեան մատենանին մէջ:

Է.

Կ'ընկողմանինք ամառնային ծաղիկներով աստեղագարդ դալարութիւն մէջ եւ Յիսուս կը նստի ժայռի մը վրայ ու կ'ըսէ.

«Երանի անոնց որ հոգիի անդորրութիւն ունին վասնզի անոնք երջանիկ են»:

Երանի անոնց որ Նիւթին գերին էն, քանզի ազատ են անոր երկրաքարէ կապանքներէն»:

Երանի անոնց որ կը յիշեն իրենց ցաւը, քանզի ուրախութեան ճամբան տառապանքով է սալալատակուած»:

Երանի անոնց որ անօթութիւն ունին բարեքի: Գեղեցիկութեան և ճշմարտութեան, պիտի հասնին իրենց նպատակին»:

Երանի բարեսէրներուն, անոնք պիտի մխիթարուին իրենց ըրած բարեքով»:

Երանի սրտով մաքուր եղողներուն, անոնք պիտի միանան Աստուծոյ»:

Երանի խաղաղասէրներուն, անոնց հոգին պիտի յաղթէ կիրքին ու կոկիւնը»:

Անոնք ամայեցի պարտէզներու պիտի վերածեն. ձիւր պիտի խուսեն մարդիկ, բայց պիտի չկտորեն ոչ մէկ ծառ, պիտի չճգմեն ոչ մէկ ծաղիկ»:

Երանի ճշմարտութեան սիրոյն հալածուողներուն, որովհետեւ անոնք ուշ կամ կանուխ պիտի նուաճեն հալածանքը՝ ճշմարտութեան յաղթանակով»:

Ուրախացէք և հրճուեցէք ձեզմով եւ ձեր մէջ պիտի հաստատուի Երկինքի թաղաւորութիւնը: Այդ թաղաւորութեան կին երգչիները հալածուեցան, դուք ալ պիտի հալածուիք, ձեր փառքն ու վարձատրութիւնը անոր մէջ է»:

Դուք երկրին աղն էք, ձեզմով պիտի համեմուի ու անուշայ մարդոց սրտին սեղանը»:

Դուք աշխարհի լոյսն էք, խաւարի ու խեղճի հալածիչը, խաւարի թունաւոր ճիւղներէն պիտի ազատէք մարդկութիւնը հաստատելով այդ լոյսը աշտարակներու վրայ, լուսաւորելու ճամբան որ ճշմարտութեան քաղաքը կը տանի»:

Ես չեկայ կործանելու հինը, այլ հաստատելու նորը, որովհետեւ հին կարգեր կ'իյնան և նորեր անոր տեղը կը գրաւեն, այո, Աստուծոյ կամքն է: Հինին տեսակաւութիւնը կ'ապականէ եթէ քայլ չպահէ Աստուծոյ հետ: Կեանքս կարճ է ու օրերս հաշուուած: Կանգնեալս եմ իմ իմաստներս:

չըսելու համար ժամեր ունիմ հաստատելու նոր կարգ մը, յայտնելու նոր սկզբունքներն: Ե՛ւսուած է ձեզի — մի սպաններ — բայց ես կ'ըսեմ ձեզի սպանութիւնը զայմանաւորող պատճառները սպաննեցէք մարդոց սրտին մէջն:

«Հիները՝ Աստուծոյ հանութիւնը շահելու և վայելելու համար զոհեր կը մատուցանէին. ես կ'ըսեմ ձեզի, Աստուած զոհ՝ զոհաբերութիւն չ'ուզեր: Անձնուրաց նոհողութիւնով պայմանաւոր հրաշքներ կան, որոնց իրագործութիւնը մարդկութիւնը պիտի փրկէ»:

«Եկեղեցիդ եղբորդ եւ զբացիիդ մէջ հաստատէ, որովհետեւ Աստուած հոգիին մէջ կառուցած է կրօնք մը որ անկործանելի է, խորան մը որ անկորնչելի է»:

«Ձեզի ըսուած է, ահն ընդ ահան, աւատմն ընդ ատաւան: Ես կ'ըսեմ ձեզի չաւրիքը՝ չարիքով մի փոխադարձէք, քանզի կը տարածուի, վրէժը փոքրողներու յատուկ է, և տկարներն են որ վրէժի և զարտուղի միջոցներու կը զիմեն: Ով որ կը ներէ՝ մեծ է, և ի վերջոյ կը յաղթանակէ: Հալածանքէն մի վախնաք, պաղատու ծառերն են որ կը քարկոծուին»:

«Անցեալին քանձը զիզէ ու նեկտարը ձծէ, ներկան օգտագործէ և վաղուան մասին մի՛ մտածեր, որովհետեւ ապագան հրաշք մը չէն»:

«Անձիդ մասին մի՛ մտածեր երբ կուտաս. տուր այնքան որ կրնաս: Որովհետեւ անոնք որ կուտան՝ պիտի ստանան իրենց տուածին չափ, և քիչ մըն ալ աւելի»:

«Տուէ՛ք իւրաքանչիւրին իրենց պէտքին համաձայն, որովհետեւ Աստուած անօթիներուն քար, և ծաբաւներուն աղի լուր չտար»:

«Ձեր սրբութիւնները շուններուն և մարդարիտները խոզներուն առջև մի՛ նետէք, ձեր նուէրները տուէք անոնց՝ որ գնահատել և արժեւորել զիտեն, մի գուցէ տգէտները ծաղրեն և ատեն ձեզ, իրենց սուրբգործութան մէջ քնաց հասցնեն ձեզին»:

«Հաւաքեցէք զանձեր որոնք ապակառնելու, գողցուելու ենթակայ չեն: Դիզեցէք զանձեր որոնց գեղեցկութիւնը կ'աղնւացնէ, կը բարձրացնէ մարդոց սիրտերն ու հոգիները: Որովհետեւ ձեր զանձը ուր որ է ձեր սիրտն ալ հոն է»:

«Ձեզի ըսուած է որ մարդասպանը պիտի գլխատուի, գողը՝ խաչուի, և անպատիւ կինը՝ քարկոծուի: Բայց ես ձեզի կ'ըսեմ մենք ասոնց և ոչ մէկուն յանցանքներէն զերծ ենք, աշխատինք թիւը պոկեցնել անոնց և նուազեցնել այդ արարքները յառաջնող պատճառները: Որովհետեւ անոնց գոյութիւնը մարդկային ընկերութեան մէջ պիտի մթազնէ մեր հոգիները և անոնց գեղեցկութենէն բան մը պիտի պակսի»:

«Ծշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, մեղքն ու ճիւղը հասարակաց են, անոնք առաւել կամ նուազ չափով կը գործուին բոլորէն: Ան որ կը բռնուի մեղքի մէջ, կը պատժուի, կը տառապի՝ քեզի և ուրիշներուն համար»:

Այսպէս խօսեցաւ Յիսուսը. բռնու, փաւ փաք մը զգացի ծուռկի գալու և պաշտելու զինք, բայց չհամարձակեցայ նոյնիսկ բառ մը արտասանել:

Բայց ի վերջոյ խօսեցայ և ըսի. «Պէտք է աղօթել այս վայրկեանիս»:

Բայց կը զգայի թէ լեզուս ծանրանալ սկսած էր, չէի գիտեր ինչպէս աղօթել, «Ով Տէ՛ր, ինձի աղօթել սորվեցուր» շշնչեցի:

Երբեք ըսաւ. աղօթքը ձեր փափաքներէն պէտք է բխի, և բառերը պիտի քակուին աղբիւրի մը պէս: Եւ այսպէս սկսաւ՝

Հայր մեք որ յերկինս ես...

Իրիկուն էր: Երբեք իշաւ բլուրէն վար և մենք հետեւեցանք իրեն: Մինչ կը քալէի, կը կրկնէի իր աղօթքը մտահան չընելով իր բոլոր ըսածները, որովհետեւ ըմբռնած էին այդ ձիւնի փափուկ բաթիկներու պէս ինկող բառերը, թէ պէտք էին հատուցուիլ աճիլ և բիւրեղներու վերածուիլ: Եւ այն թաւշայն թեւերը որ թարթափած էին մեր գլուխներուն վերեւ՝ պէտք էին պնդանալ պողպատեայ կրօնկներու վերածուիլ և քալել երկրին վրայ:

Հետեւողաբար՝ ԽԱԼԻԼ ՃԻՊՐԱՆԻ

Թ. Շ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ա.

Հայ Եկեղեցւոյ նուիրուած այս յօդուածաշարքին նպատակը չէ՝ անգամ 'ը եւս վեր հանել անոր պատմական փառքը, ոչ ալ կ'ուզենք արձագանգը ըլլալ այս նիւթին շուրջ եղած շքեղ արտայայտութիւններուն: Սակայն գիտենք նոյն ատեն թէ հայ ժողովուրդը միշտ պէտք ունի այդ Հաստատութեան և անկէ ճարուելիք մեծագոյն բարիքներուն, որքան ատեն որ ուզէ հաւատարիմ մնալ իր աւանդութեան, իր մշակոյթին, զինքը մշտնջենաւորող ու դիմագծող ոգիին ու իր ազգային իտէալներուն:

Այս առիթերուն նպատակէն դուրս կը մնան մեր եկեղեցւոյ ծիսական, վարական և մեր օրերու անդրազարծը, ու կ'ուզենք մօտենալ այն ոգիին որ իբրեւ գերազոյն ազգակ պահեց ու կրնայ պահել առկաւին մեր միջինը՝ հաւատարիմ իր աբեան, իր լեզուին և իր անցեալ սրբութիւններու ձայնին: Եկեղեցին, կը հաւատանք, այն բեմն է ուրկէ հայ հասարակութիւնը կրնայ հաղորդուիլ իր ժողովուրդի իրական տրամային:

Հոգեկան այս իրողութիւններէն մեկնելով, կը հաւատանք թէ Հայ Եկեղեցին այն գերազոյն վայրն է՝ ուր հայ մը ինքզինքը ամենէն աւելի հարազատ կը զգայ իր եղբայր հայուն: Եկեղեցին ամէն ժամանակուն մէջ և գէ՛մ այն հոգեկան և նոյն իսկ նւթական կազմակերպութիւնն է, ուր հայ հոգին կրնայ պաշտպանուիլ արտաքին ազդեցութիւններէ, և մնալ հաշտ ինքզինքին և իր անցեալին:

Վէպ չէ, և ո՛չ ալ աժան լատաղովութիւն, երբ կ'ըսուի թէ ազգային եկեղեցիին ուրացումը, կամ անոր նկատմամբ անտարբերութիւնը, ապազգայնացման դուռ կը բանայ մեր առջեւ:

Ինչ որ Հայ Եկեղեցին ցարգ կատարած է ազգին կեանքին մէջ, իբրեւ ազգա-

յին գործ և վստահ ենք թէ պիտի կրնայ տակաւին կատարել, պահանջն է իր հոգւոյն: Եւ ասիկա անոր համար՝ վասնզի աւետարանը մազազաթ և հայ գիր ըլլալէ առաջ, մեր նահատակներուն մարմինները ամփոփող քարէ կայաւաններ են, բխած մեր երկրի աչքերէն: Առանց Հայ Եկեղեցւոյ ջիւղի զգայնութեան, մենք հազիւ թէ հայ ենք: Տակաւին այսօր, մեր օտարութիւններուն մէջ, ինչ որ համ և իմաստ ունի, կուգայ անկէ դարձեալ:

Առանց խանդի և արցունքի, առանց թեւի և ժպիտի, առանց սիրոյ և հաւատքի, այս կեանքը ակառայի կոչու մը և ոսկորներուն և ազիքի սխտեմ մըն է միայն: Այդ է պատճառը որ արդի ընկերութիւնը հօտ մըն է լոկ, փոխանակ ընկերութիւն մը կարենալ ըլլալու, որուն անդամները քով քովի կուգան և կը գործեն համաձայն իրենց շահերուն և հետապնդումին: Հօտ մը, մօտ աւելի կենդանական կազմակերպութեան, զուրկ ընկերային բարոյականի արժանիքներէն, ինքնապահպանման բընազգական ձգտումներով և յոռի միտումներով հարուստ:

Հայ Եկեղեցին, ըստ ինքեան, կրօնական հաստատութիւն մը ըլլալով հանդերձ, իր մէջ միշտ տիրական եղած է ազգային հանգամանքը: Այս կը նշանակէ թէ կրօնքը նոյնացած է իր ընկերային կեանքին հետ: Ասիկա երեւոյթ մըն է մեր ազգային պատմութեանը մէջ, գեղեցիկ ու սրտառուչ, և ցոյց կուտայ թէ եկեղեցին անհատական շրջանակի մէջ, չէզոքացուցիչ ազգակ մը չէ եղած հայ ժողովուրդի զաւակներուն համար, այլ իրական եւ միացուցիչ կապ մը՝ ինչպէս կրօնական հաւատքի, նոյնպէս ընկերային կեանքի յարաբերութեան եւ համագործութեան մէջ:

Սխալ չըմբռնենք սակայն հարցը, Հաստատանեայ Եկեղեցին պէտք է շարունակէ իր գոյութիւնը, ոչ միայն որովհետեւ ազգային հանգամանք և կարեւորութիւն ունի, ինչպէս կը հասկնան առհասարակ արդի բանգէտները, այլ որովհետեւ եկեղեցին իր դարաւոր կեանքին մէջ հոգեւոր հաստատութիւն մը ըլլալէ վերջ՝ մեր մէջ չինած է նաեւ մեր ազգային նկարագիրը, կրօնական ըմբռնումով և հոգեւոր հասկացողութեամբ: Տակաւին դար մը առաջ,

մենք կրօնական համայնք մըն էինք միայն, իսկ անկէ դարեւ առաջ, մեր թագաւորութեան օրերուն, այդ երկու ըմբռնումները միշտ միասին եղան, բաժնելով փոխադարձաբար իրարու դերն ու ճակատագիրը:

Եկեղեցի մը, որուն կրօնական կեանքը այնքան սերտիւ նոյնացած է ընկերային կեանքի և կենցաղի պայմաններուն հետ, բնական է որ շատ ցայտուն ընէր իր ազգային նկարագիրը: Այս և պատճառը որ Հայ Եկեղեցին, իբր ազգային հաստատութիւն, հայու նման շատ ցրուած ու անտէրունջ ժողովուրդի մը համար ըլլար միութեան կեդրոն մը: Մեր եկեղեցին ունենալով հանգերձ իր նուիրապետութիւնը, չէ եղած կղերապետական, և իր հանգամանքին շնորհիւ, սկիզբէն ի վեր աւելի գրեւորութեամբ և յօժարամտօրէն յարմարած է նոր ըմբռնումով սահմանադրական կարգերու:

Այսօր Հայ Եկեղեցին բնականօրէն դադարած է հայ ազգային իրականութեան մէջ քաղաքական գործոն մը ըլլալէ, երբ հայութեան ազգային, քաղաքական և ընկերային առաջնորդութեան գործը Հայաստանի մէջ ստանձնած է պատասխանատու իշխանութիւնը, եկեղեցին մեկուսացած է ալեւս ազգային վերակացութեան պաշտօնէն, զոր ան կատարեց «գարեբ» նուիրումի և նահատակութեանց այնպիսի հոգիով մը, որ ազգին կեանքին անկորուստ պահպանման հզօրագոյն երաշխիքը եղաւ:

Այսպէս իրողութեան այս ընդունելութիւնով և կամ հաշտ կեցուածքով չի վերջանար խնդիրը: Ազգային ու եկեղեցական կեանքը այնպիսի սեռն ու սերտ առնչներով թեզանուած են մեր պատմութեան և հոգիին մէջ, որ այնքան ալ զիւրին չէ զանոնք իրարմէ քակել, վասնզի անոնք զատորոշուած երեսներ և գործունէութիւններ ըլլալէ աւելի՝ զիրար ամբողջացնող և իրարմով սնած ոգեկան ուժեր և գրեթէ անքակելի են և կը մնան:

Անցեալ մը չէ միայն Հայ Եկեղեցին, ինչպէս անցեալ մը չեն, հայ ժողովուրդը և հայ կրօնն ու մշակոյթը: Հայ կառավարութիւնը այսօր իր պարտքը լիովին կը կատարէ երբ կը քաջալերէ ու կը մշակէ իր բոլոր երեսներուն վրայ և խորակներն:

Ներուն մէջ հայ արուեստն ու գրականութիւնը, հայ թատրոնն ու կրթութիւնը, հայ երգն ու ճարտարագիտութիւնը: Շատ բնական է որ ան զգայ նոյն քաղցր ու խրախուսական վերաբերմունքը եկեղեցիին նկատմամբ: Վասնզի Հայ Եկեղեցին զաւարար, կը կրկնէք, այն ոգին է որ զարեւ շարունակ ապրեցաւ ազգին մէջ, ապրեցնելով զայն իր մէջ, անոր և իր կեանքի ամենէն գծակի օրերուն: Թող տալ որ թառամի այդ ոգին՝ ազգին և հայրենիքին վերանորոգման սա սրտազին ջանադրութեանց միջոցին, պիտի նշանակէր պարզապէս կիսատ թողուլ վերականգնումի սկսուած գործը, թմրած մարմինն մէկ կողմը միայն արթնցնելով, ու թողով որ միւս կողմը, որուն ներքեւ ուրիշ սիրտ մը կայ բաբախող, մնայ մեռուտ անշարժութեան մը մէջ:

Հայ Եկեղեցին կը նշանակէ էն առաջ հայ գիրը, որուն շնորհիւ ու միջոցաւ պիտի ծաղկէր ամբողջ մշակոյթ մը գրական, գրչագրական, ճարտարապետական, քանդակագործային, երաժշտական ու ծիսական արուեստներու կալուածներուն մէջ և աւելին՝ քաղաքակրթական կեանքի ընդհանուր եղանակին մէջ: Հայ Եկեղեցի ըսել, հասկնալ է հայ գրականութիւնը, ուր տակաւին մինչև երէկ իրն էր և իրմով միայն ազգին: Մեծ բանաւորութեամբ կառուցուած, յստակ ու միակն, ժուժկալութեամբ, լրվութեամբ և առնացի պարզութեամբ լեցուած, բայց և անասելի և գերազանց շնորհով մը ու մեծվայելութեամբ մը օժտուած:

Հայ Եկեղեցին հայուն ճարտարապետութիւնն է որ Դ. և Յ. դարերուն ստեղծուեցաւ և է. և Ժ. դարերուն իր գերագոյն փթթումին հասաւ իրեն ինքնուրոյն ոճ, այսինքն այն սուրբ խանդը, այն միատիք խոյանքը, որ հայ հոգիին բոլոր ծաւալներն ու մակարդակները, ազօթքի մը նման երկնքին մէջ կը հանէ:

Հայ Եկեղեցին հայուն երգն է, ազօթքն է, որոնց թեւերուն վրայ խուռնի նման վերացան հայ առաջին ազօթքները: Երգերն ու շարականները:

Բ.

Մասը կը ճանչցուի իր պտուղէն, ինչպէս կ'ըսուի: Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նշանակութիւնն ու արժէքը պէտք է փնտռուի իր արդեանց մէջ: Հակառակ քաղաքական պայմաններու ստեղծած անգուհին, հայ ժողովուրդի քրիստոնէացումը և քրիստոնէական սկզբունքներուն կեանքի վերածումը՝ այնպիսի իրողութիւն մըն է, որ մեր պատմութեան մէջ կը մնայ իր եզական և ինքնուրոյն հանգամանքով:

Առաջին այն օրէն, երբ մեր տոհմային զգացումը փոխակերպուեցաւ ազգային գիտակցութեան, քրիստոնէութեան լոյսին ներքեւ. Հանցաւ մեր կեանքէն դար մը, ուր քաղաքական փոփոխութիւններ մէկէ աւելի անգամներ հիմնովին չսարսէին մեր գոյութիւնը, բայց շնորհիւ մեր հոգեկան ներզոք տուեալին, կրցանք միշտ վերստին ժողովուրդ մեր նշխարեալ մասերը և հաւատարիմ մնալ մեր ներքին արժէքներուն: Մեր շուրջը ապրող հին ժողովուրդներէն Հատեր, որոնց անուններուն միայն կը հանգիպինք այսօր հին դարերու ժամանակագրութեանց ցանկերուն վրայ, ուրիշներ, որոնց անանուն անհիշներէն ափ մը փոշի միայն կայ այժմ թանգարաններու զգրոցներու խորը, ամէնն ալ հաւաք ծնած՝ մեռած են պատմութեան համար, վասնզի չեն կրցած իրենց կեանքը կապել փրկարար, մեծ ու ապրեցնող ուժերու:

Նոյն այս օրէնքով է որ խոտի ծղոտը եւ վիթխարի կաղնիք գործարանաւորութեան և անուրի կ'առաջնորդուին. և միևնոյն սկզբունքն է որ կը վարէ մեծ ու փոքր ժողովուրդներուն կեանքն ու ճակատագիրը:

Վսեմ ըլլալէ աւելի ճշմարիտ պէտք է նկատուի այն մտածումը, թէ հայը ճակատագրուած էր քրիստոնէութեան: Իր դարաւոր կեանքը ողբերգական ինչ մը ունի: Իր ապրելու տենչը և յանուն անոր իր մեռնելու մութ կամեցողութիւնը, իր հաստատ հաւատքը ճակատագրական կործանումներուն, բայց՝ յաւիտեանկան յաղթանակին, կը զատուի զինքը ուրիշ ժողովուրդներէն, ոչ միայն իր ինքնութեամբ, այլ նաեւ զայն տեղականացնելու կամքով, խորհուրդով: Ինչ ըստ արդիւնք մեր հայրերուն միանալ պարսիկներուն, յոյներուն, եւ տակաւին

ուրիշ տիրող ժողովուրդներու, բայց եթէ՝ կատարելութեան այն գաղափարը՝ որ կայ մեր ժողովուրդի ինքնութեան և զայն կատարելութեան տանելու կամքին մէջ: Մեր հայրերը իրենց պարտադրուած կեանքի խաչելութեան ճամբուն վրայ Հմեռան պարզապէս մեռած ըլլալու համար:

Ու հիմա ո՛ր է սակայն զաղտնիքը հայ ստեղծագործութեան, որուն ուժը դաւերով պիտի չկասէր դժբախտութեան բուր ձմեռներէն անդին՝ վերստին ու վերստին երևնալու համար մեր կեանքի բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ: Որոշնացիի մը պատմածին, Նարեկացիի ազօթածին, Շեւորհայիի մը երգածին, Տրդատներու կառուցածին եւ Վարդաններու քաջութեան կարմիր ծաղիկներու մէջէն: Ի՞նչ իսկութիւն էր օր այդ առաջին դարերուն յանկարծ իրագործման կանչը և բազմապիսեաներով ստեղծագործման մը մէջ միանցուց հայուն ինքնեկ ու բնատուր կարողութիւնները: Միակ պատասխան մը կայ, քրիստոնէութեամբ հայուն ոգիին խառնուած հրաշքը: Պէտք է զգալ սակայն ինքնաճանաչման եւ ինքնակալման այն անդապարքի վերահսկումը՝ որ այդ ուժը պատճառած եղաւ հայ հոգւոյն:

Հայ հանճարին նիւթը բեղմնաւորուած քրիստոնէութեան շուշուփ՝ ստեղծեց մեր դարերը իր մտքի, հոգիի և կամքի զերազանց նշանակութիւններով և սքանչելիքներով: Հայ հոգին, հայ միտքը քրիստոնէութեան շուշուփին տակ մշտ մնաց զալար ու ծաղկուն, հակառակ մեր պատմութեան ընթացքին փչած խորշակներուն, ձիւնին ու բուքին, որովհետեւ քրիստոնէութիւնը իբր լոյս բանականութեան, յոյս հոգիի եւ իբր սէր սրտի, աշխարհի վրայ անարահաբար ապրող վաղանցուկ ու անարատ բան մըն է, այլ իրապէս Տիեզերքի սրտին մէջ և անկէ ալ անդին հաստատուած Ստեղծագործ և ապրող Իսկութիւնը, որ կը ջանայ և կը նիւթէ, ինչպէս անհատներու այնպէս ալ ազգերու կեանքին մէջ, իր քաղցրութիւններն ու հրաշալիքները:

Աւետարանի հասկացողութիւնը, առաջին օրէն, հայ ժողովուրդի մէջ այնքան իրական և ուշագրաւ է, որ սքանչացում միայն կրնայ առթել: Անշուշտ հին կրօնը ըրաւ իր գիմարական ճիգը, և սակայն

հայ հոգին իր այս նոր արեւելումին մէջ թնայ անհանձն, և քրիստոնէական քաղաքական սխառեմին յաջորդեց դաստիարակութեան մեթոտը, ծնունդ առին կրօնական, բարոյական և մարդասիրական կազմակերպութիւններ: Ուրքան որ ալ քիչ մը մեծցուած ու ջատագովական բնոյթ ունենան Փաւստոսի տեղեկութիւնները այդ շրջանի մասին, ստորագրէ թէ աւետարանը դար մը զերջ արդէն իրականութիւն է հայ ժողովուրդի համար, և ոչ թէ հաւատքի բանաձեւ մը միայն: Եւ այս բոլորը հայ ժողովուրդի մէջ կատարուած է լոկ քաղաքութեամբ և նուիրապետութեան մը աշխատանքներով, վասնզի հայը տակաւին չունէր իր գիրն ու զրականութիւնը, և հետեւաբար ի վիճակի չէր ստեղծելու կրօնական դաստիարակութիւն և մշակոյթ: Յունարէն և ասորերէն գիրն ու դպրոցը ծխական նշանակութիւն ունէին աւելի քան ունէ բան, եթէ կարելի է այսպէս բացատրել երեւոյթը:

Սակայն հակառակ ասոր հայ ժողովուրդի քրիստոնէական կեանքը Դ. դարուն յունական — Լուսաւորչէն մինչեւ Սահակ և ասորական — Աղքիթոսսէն մինչեւ Աբսիշոյ, իրերամարտ կողմերը լաւ գիտէին թէ յաջորդութիւնը անոր պիտի ժպտէր որ պիտի կարենար իշխել եկեղեցւոյ ու դպրոցի: Հետեւաբար չէին անգիտանար վճռական գերը գիրերու և ծէսի մը: Ասորական կուսակցութիւնը ունէր իր գիրերը, ունէր թերեւս յունականը, բայց հայ միտքը չկրցաւ ընտելանալ իր մտքին և հոգիին անհաշտ այդ ձեւերուն, և տուաւ մոռացութեան. «Օտար ձեռնարկ օտարին նպաստամատոյց»:

Ժխտ է թէ հայոց դարձը ոչ տարածութեամբ և ոչ խորութեամբ ամբողջական էր, սակայն հայ ոգին սիրով կ'ընդգրգէր քրիստոնէութիւնը, ու ասիկա ամէն ինչ էր և ունէր իր պատմական ու հոգեբանական խոր պատճառները:

(1)

Ե. Վ. Տ.

ԿՐԾՆԱՊԱՏՄԱՆ

ՆԱՐԵԿԸ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Անշուշտ որ կրօնը, իր խորքին մէջ, էական միտքի հասկացողութիւն մըն է, թէ իբր ըմբռնում և թէ իբր գործօնութիւն մարդուն և Աստուծոյ միջեւ. և իբր այդ փորձառութիւն մը՝ ինչպէս են արտաքին աշխարհի հետ մեր ունեցած հաղորդակցութիւնները: Սակայն միտքները կը հաւատան իրենց ներքին փորձառութեանց առաւելապէս, և թէ այդ վիճակը մէկ կողմէն մեր ներքին միութիւնը և միւս կողմէն մեր ամբողջական սրբութիւնը իր զէնքի իր կ'առաջնորդէ:

Հոգին, նոյնիսկ իր անգիտակից խորութիւններով, ունի ընդլայնումներ, լինելութիւններ, որոնք փորձառութեան ներքեւ չեն իյնար, բայց որ ճամբայ կը պատրաստեն անդրազայական հայեցողութիւններու, սուղումներու և տառապանքներու: Պարզ է թէ մենք միայն այս աշխարհի համար չենք եղած և ունինք գերազայական ապրումներ՝ որոնք չեն սահմանադրուիր տեսանելի և շօշափելի այս աշխարհով: Մարդեր ունի մեր հոգին, որոնք չեն խորազափուր մեր արամբանութեան և խելքին սահմաններովը: Իրաւունք ունէր Հերակլիտէս երբ կ'ըսէր՝ «կարելի չէ գտնել հոգիին սահմանները, որ ուղղութեամբ ալ որ ուղիւն ճամբորդելու: Բանի կան մեր մէջ, որոնք կը պահանջեն ուրիշ զգացումներ, քան ինչ որ կրնայ հայթայթել մեզի մեր ֆիզիքական միջավայրը: Մեր մէջ կայ ճանդին մը՝ որուն գիտակցութիւնը քիչ անգամ ձեւերկայն է մեր մէջ, բառին տալով իր հոգեխոսական անմիջականութիւնը: Այսպէս երբ կը մտածենք միտքի փորձառութիւններու և անոնց տեսնելու և զգալու կերպին, կը համոզուինք թէ մարդկային հոգին կը գերազանցէ ինքզինքը, երբ կը շրջապատուի հոգեկան աշխարհով, և այդ ձեւով ինքզինքը կ'արձակէ թերեւս

իր բուռն իսկ ճակատագրին, որ ամէն պարագայի տակ մէկ ու կէս կանգուննոց մարմնի մը սպասարկելը պիտի չըլլար: Միստիքները, ըլլան անոնք քրիստոնեայ կամ ուրիշ կրօններու պատկանող, կը հետազոտեն աւելի բարձր մակարդակ մը կեանքի, քան ինչ որ սովորական մարդեր կը ձգտին ունենալ:

Զկայ կրօն մը, վարդապետութիւն մը և երկիր մը՝ ուր ան զանազան կերպարանքներու տակ չհետապնդէ այս անմիջական ներկայութեան տալանալը: Հոս է որ միստիքութիւնը կը տարբերի ընդհանուր կրօնականէն: Ամէն ազօթք միստիքին համար վերացում, երկնայինացում ըլլալէ առաջ, ներթափանցողութիւն է զբերթէ, չըսելու համար մարմնական ապրում:

Միստիքականութեան նպատակն է հաստատել Բացարձակին հետ գիտակից հաղորդակցութիւն՝ սիրոյ միջոցաւ: Մինչ կրօնը կը ջանայ առհասարակ բաժնել աստուածայինը մարդկայինէն, միստիքականութիւնը կ'անցնի աւելի անդին, միացնելու ինքզինքը Աստուծոյ, սուղունելու անոր մէջ, ուրանալու աստիճան իր անհատականութիւնը, գործելու, մտածելու և զգալու բոլոր եղանակներովը: Վասնզի մարդը բաժնեկից է աստուածային նկարագրին, պայմանաւ որ կորսնցնէ այն՝ բոլորը, որ մարդուն մեղանշական մասին կը վերաբերի, երբ իր մէջ լռեն զգայարանքներու աղմուկներն ու չքանան արտաքին աշխարհի պատրանքները, և հոգին դառնած, մաքրուած և իր միութեան վերածուած պատրաստ ըլլայ մտնելու երկնային առաքաստէն ներս: Եւ այս բոլորը սիրոյ միջոցաւ միայն, Աստուծոյ նկատմամբ զգացուած այն անհուն սիրովը, որ մոռցնել կուտայ իրենց աշխարհային բոլոր կապերը: Իրենց վերջին նպատակին, Աստուծոյ կանոնաւ հասնելու համար, միստիքները կը պահանջեն երեք վիճակներ, սրբութեան, գիտութեան և գերազոյնի միանալու երեւոյթի վիճակներ, այս վերջինք երանական վիճակն է, յատուկ միայն իրական միստիքներու, որոնք Աստուծոյ հետ կը կենան դէմյանդիմանական տեսութեան մը մէջ, անոր հետ խօսակցելու և անոր հըպելու աստիճան:

Հրէից կրօնը մէկ կողմէն իր աստուածեան ու վերանցական նկարագրով, և միւս կողմէն իր շնչտուած ծիսապաշտութեամբ ու նեղմտութեամբ, խոստացուած միջավայրը չէր միստիքականութեան. սակայն, ինչպէս ըսինք, բոլոր իրական կրօնները ունին այս տարբերը իրենց մէջ: Ս. Գրքի մարգարէներուն, Թագաւորներուն և Խոսնողներուն չէ պակասած տեղ տեղ միտք փորձառութիւնը: Եսայիի տեսիլքը տաճարին մէջ, դասական օրինակն է միտք այս փորձառութեան:

Նոր կտակարանը այս տեսակէտով աւելի է ձինչէն, և ունի միստիքական զբերութիւն մը, մասնաւորաբար Պօղոս և Յովհաննէս առաքեալներու գրուածքներուն մէջ, որոնք աւելի լայն չափով հաղորդէին Հին կտակարանի վերջին դարերու զբաղանդութեան և Փիլիոնի ու յոյն հեղինակներու գրուածքներուն:

Եկեղեցւոյ հայրերու միստիքականութիւնը հիմնուած է զլիաւորաբար Հին և Նոր կտակարաններու վրայ, պարունակելով նոյն ատեն բազմաթիւ յոյն և հեթանոս տարբեր: Երանոսէն մինչեւ Կղեմաս, Որդինէն և Օգոստինոս ու մինչեւ Տիոնիսիոս Արիսպագացին, ճնշումին ներքեւն էին հելլէն մշակոյթին և միջավայրին: Ճիշտ չէ միստիք վիճակը պայմանաւորել դարերով, անոր կը հանդիպինք Ժամանակի սանդղակին վրայ ամէն տեղ, նոյնիսկ մեր օրերուն: Կը գոհանանք այս չափով բանալու փակագծի՞նք այս ընդարձակ ներթիւն, անցնելու համար մեր զբաղանդութեան ամէնէն մեծ միստիքը գաւառուած՝ Գրիգոր Նարեկացիի հարցին:

Անոնք որ Նարեկը կը նկատեն միստիք գրուածք, իրենց գաւառստանը կը հիմնեն զրքին հակասական և ոչ վերլուծելի արտայայտութիւններուն վրայ (Գիւտ եպիսկոպոս) և կամ արտաքին վկայութիւններէն, աւանդութիւն, հրաշք, տեսիլք, կ'եզրակացնեն անոր մեծ միստիք մ'ըլլալը:

Անշուշտ թէ Նարեկացիի դէմյանդիմանութիւնը Աստուծոյ հետ, և կարգ մը գլուխներու մէջ (ԺԲ. ԶԲ. ԼԱ. ԴԱ.) զլիաւորաբար իր արտայայտութիւնները, Թանձր բայց խորհրդաւոր շեշտեր ունին նման միստիքներու: Սակայն քիչ մը

աժան և արագ կը թուի մեզի այս արժեւորումը: Ըսինք վերի մեր սահմանումներուն մէջ, թէ միստիքները անմիջական ներկայութեան տալանալը ունին, և իրենց այդ փորձառութիւնները երբ կը հաղորդեն բանիւ և գրով իրենց շուրջիներուն, անոնց կուտան անձնական չփման ու վկայութեանց փաստը, իրեն անհղէս մը ներթական ապրումներու: Ազոթամատեանը մեզի քիչ տարբեր կուտայ այս ուղղութեամբ, և ամբողջապէս միստիք փորձառութիւններէ չի բխիր, սակայն ունի գլուխներ և մասեր՝ ուր անոնց ցուրը կայ: Յետոյ մի մոռնաք որ միստիքները աւարտած, իրենց զիրենք ամբողջացուցած հոգեկան գրութիւններ են: Դժուար է որ միստիքէ մը բխած գիրք մը, ըլլայ նոյն ատեն աստուածաբանութիւն, կրօնական մեկնութիւն, բանաստեղծութիւն, հեւտորութիւն և ընդհանուր փատագովութիւն:

Աւելորդ կը նկատենք մէջբերումներ և համեմատութիւններ ընելը: Անոնք որ ծանօթ են մեր յայտադրած նիւթին և ազոթամատեանին, կը հասկենան թէ ինչ ըսել կ'ուզենք այս ընդհանուր որակումներով: Միստիքը ամբողջ մարդկային տըրաման կը ձգէ ափսոսին մէջը իր գերագոյն ապրումին, և կը քալէ աստուածային ու մարդկային զոյգ եղբերովը: Մարդկային եզրի վրայ իր տարբերացումը ընթացիկ վարդապետութենէն հոն է՝ որ միստիքը Աստուծոյ անմիջական ներկայութիւնը իր իր մարմինը կը պաշտօնէ իր Եստեան: Այս անաւոր ներկայութեան շուրջ հեղինակն է իր տրամային, այս է պատճառը որ պղտիկ մեղք մը անհուն կերպով կը խորհրդայն օտ: Բայց ազոթամատեանի ընդհանուր նկարագիրը տրամախոհական, աստուածաբանական իրողութիւն մը ըլլալով՝ չենք կրնար անոր հեղինակը տեսնել իրական միստիքի պատկերին մէջ:

Ժիւլ է թէ միստիքը իր գրական արտայայտութիւններու մէջ կը ջանայ երբեմն քրաժողական ներգաղանակութիւն գնել, քան իմացական գաղափար կամ տրամաբանական կարգ: Միստիքներու գրութիւնները կարելի չէ վերլուծման նեթարկել ընտազատական սովորական ճամբաներով՝ ոճի, տրամաբանութեան, գեղարուեստական և հոգեբանական տեսակէտներով, անհրաժեշտ

է ունենալ քննախուզութեան իւրայատուկ օրէնք: Նարեկացին մեծ գրագէտ մըն է, բայց հազիւ թէ միստիք:

Բանաստեղծը եւ միստիքը. — Բանաստեղծը, ըստ սահմանին, այնքան աւելի բանաստեղծ է որքան աւելի տառապի իր փորձառութիւնը հաղորդելու պահանջէն: Մինչդեռ միստիքը աւելի նուազ պահանջ կը զգայ ինքզինք արտայայտելու: Այս տեսակէտով երբ բաղդատութեան գնենք իրարու հետ բանաստեղծն ու միստիքը, գաղափարներ, գգացումներ և պատկերներ կարենալ հաղորդելու իրենց զիրութեանը մէջ, բանաստեղծը կը գերազանցէ: Միստիքը կը նախընտրէ աւելի լուի քան խօսիլ, յափշտակուիլ քան յափշտակել:

Ինչ որ մարդ յստակօրէն կը յղանայ, կրնայ նոյն յստակութեամբ արտայայտել: Սակայն ինչ որ ունի մարդ, այն որուն միացած է իր հոգիին մամնաստը ծայրովը, չի կրնար տալ: Երկու պարագային ալ որոշ տիրացում մը կայ, իրաւ սեփականութիւն մը, առանց որուն ոչ բանաստեղծութիւնը և ոչ ալ միստիսիզմը գոյութիւն պիտի ունենային: Սակայն բանաստեղծութիւնը աւելի մակերեսային է, բանաստեղծը չի կրնար չխօսիլ և հոս է իր թէ փառքը և թէ տկարութիւնը: Գանձ մը իրեն ընծայուած է զոր բառերու մոգականութեամբ մը ուրիշներու ալ կը փոխանցէ: Սակայն զայն ունենալու և փոխանցելու իր կերպին մէջ բանաստեղծը մակերեսին միայն կը հպի և այդ չափով կը հաղորդակցի գերագոյն գեղեցիկին:

Միստիքը, որ իր ունեցածը օւրիշին հաղորդելու ոչ փոյթ և ոչ ալ մտադրութիւն ունի, աւելի խորամուխ կերպով իրականութեան մէջ յառաջանալ կը փորձէ: Եթէ ուզենք փոխ առնել Paul Claudel-ի բացատրութիւնը Animus և Anima-ի առածաւոր մեկնութեան համաձայն, բանաստեղծութիւնը Animus-ի գերով բացատրելի է, իսկ միստիքականութիւնը Anima-ի:

Բանաստեղծը ինչպէս ըսինք իրերու մակերեսին կը հպի, անմիջապէս բաժնուելու համար, որպէսզի հաղորդէ իր տալուութիւնն ու ապրումները, բառերու մոգիկ արտայայտութեան մը մէջ: Մինչդեռ միստիքը աւելի խորամուխ իրականութեան կը կորսնցնէ ինքզինքը, անոր մէջ բռնել կա-

ընհալու համար խոր և ամբողջական իր ապրուստները, Բանաստեղծները, եղած են ըսելու համար աւելի, քան ըլլալու։ Անոր համար ազօթողները գերադաս են բանաստեղծներէն բարոյական գեանի վրայ։

Միստիքի փորձառութեան խորը անխմուս և անխմամ սիրոյ արարքի մը մէջ կը գործակցին, հոգեբանօրէն անհրաժեշտ է ասելու, Բանաստեղծին մէջ անոնք ժողով իրարմէ կ'անջատուին, կարելի ընելու համար անխմուսի գործունէութիւնը։ Բուն իրականութիւնը, երկուքին համար ալ Աստուած է, երկուքն ալ կը հպին անոր, սակայն մին ինկերեսէն և միւսը խորքէն, և ասիկա մէկ պէս ըսինք խառնուածքի անհրաժեշտութեամբ մը։ Խօսքեր գտնելու փոյթը շատ կը ֆըստէ սրտի շարժումին, որուն զօրաւոր առօրին մէջ է միստիքը։ Միստիքականութիւնը ապրողն է ամբողջը, և եթէ արտայայտութիւն ուզէ ըլլալ, զէմ գործունէ կ'ըլլայ որոշ չափով իր բնոյթին, վարուելով օգտապաշտ ձգտումներէ։ Յարատե լիացման ընթացք մըն է միստիքականութիւնը, աստուածային լիութիւնը իրեն նպատակակէտ ունեցող։ Բանաստեղծ խօսողն է, երգողն է, բացատրողն է, ճարտարապետողն է եթէ կ'ուզէք, բայց միստիքը երազողն է, տեսանողն է, այս բառերու ազնուագոյն և լիագոյն առումով։

Միստիքականութեան ամենէն կարեւոր երեւոյթը Աստուծոյ ներկայութեան անմիջական զգացումն է, միացեալը, ֆիզիք յափշտակութիւն, զգայարանքներու առկայութեամբ, զգացական կամ երեւակայական տեսիլներ՝ երկրորդական են, որոնք կրնան սակայն ընկերանալ զլիաւոր երեւոյթին որ աստուածատեսութիւնն իսկ է։

Եթէ ուզէինք իրր եզրակացութիւն ճշտորոշել միստիք ապրումի և առանձնապատկութեանց զլիաւոր գծերը, պիտի կըրնայինք ըսել. ա. Միստիքը ունի կարճ և աննախատեսելի վայրկեաններ, որոնց ընթացքին ինքը ոչ թէ ճիգով այլ կոչուելով է որ անմիջական հպման մէջ ըլլայ անհուն բարութեանը հետ, առանց պատկերի և խօսքի։ Բ. Այս գրեթէ փորձառական ըմբռնումը Աստուծոյ, յաճախ փոփոխական յատկութեամբ մը և ուժգնութեամբ մը, ցաւագին ու հեշտախառն, անպատմելի է։ Գ. Հակառակ այս ընդհանրութեան, միս-

տիք ծանօթութիւնը սովորաբար հարուստ է ներքին և անբաղդարելի ճառագայթումի մը խորաթափանցումով. ուր չոր ու վերացական ծանօթութեան տեղ, ունինք անմիջական, անվիճելի և տիրական յայտնութիւն մը։ Միստիքական կեանքի այս յատկանշիւրը կ'արգարացնեն այս կարգի գրութեանց մեծամասնութեան մէջ բնագրական կերպով գործածուած ինքուն։ Ինչպէ՞ս տալ այդ տպաւորութիւնը։ Անոր ուժը, անոր անանկալը, անոր ինքնատպութիւնը կը մղէ միստիքը գործածելու ամենանշարժ արտայայտութիւնները, առնուած յաճախ ամենամտերիմ մթութիւնները ցուցադրող բաղդատութիւններէն։ Անհրաժեշտ է տալ, մարդկային օրկանիզմը իր ամենախորուն կէն յուզող տպաւորութիւններ, ամենատարօրինակ պրկում պահանջող։ Միստիքները կը գործածեն հակադրութիւններ, հակադիր եղբեր, միշտ և հակասութիւններու գացող։ Այս չափազանցութիւնը նշան է և միեւնոյն տեսն միստիքական միջոց մը՝ ամէն ինչ կարենալ ըսելու իրենց անկարողութեան։ Դ. Միստիքներու հայեցողութեան խորքը, այն անմիջական համեղ հպումն է առաջին սիրոյն, որուն մէջ է որ միստիքական փորձառութիւնը իսկապէս ինքզինքը կը գտնէ ու կը ճանչնայ։

Բանաստեղծին լուսաւորութեան տատնանք չի հաւասարիր միստիքին հետ։ Միստիք ծանօթութիւնը ազօթքին աւելի մօտ է քան բանաստեղծութեան։ Գաղափարներէն, պատկերներէն և զգացումներէն անդին, մակերեսի միջանկեալ բոլոր կարողութիւններով՝ բանաստեղծական ճանաչողութիւնը իրականութեան կը հասնի ոչ անմիջականօրէն, այլ իր խորունկ եսին նուաճումով։

(7)

ԵՂԻՇԷՆՆԻ ՎԱՐԻՍՏԱՅԵՍ

— 5 —

ԲԱՆԱՍՏԵՎԵԱԿԱՆ

ԼՈՒՍԱՒՈՐՁԻ ԱՂԵՐՍԸ

(1915-ին)

— Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա:
 — Ո՞վ է Որդեակ, այդ այցելուն տարածամ:
 — Գրիգորն է Հայր, Լուսաւորիչը Հայոց:
 — Քող գայ Որդեակ, թող գայ հոս:
 — Հրամմէ, հրամմէ, բազմաչափար Հայրդ Հայոց.
 Ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ հոգիդ այդքան է յուզուած:
 — Ո՞հ, Աստուած իմ, մեղաւոր եմ, ներէ ինձ:
 — Դո՞ւն մեղաւոր, դուն սուրբերուն Սուրբը Մեծ:
 — Այո՛, Տէր իմ, մեղաւոր եմ չարաչար.
 Իմ մեղքերուս համար անա
 Իմ զաւակներս անգրգթօրէն կը մորթըին.
 Երասխ գետէն մինչեւ ձիհուն,
 Արարաւէն մինչեւ փէշերը Տաւրոսի,
 Զաւակներուս անմեղ աղիւնը կը հոսի.
 Անգութ մէկ ձեռք, սուր մ'անողորմ
 Կը փողոսէ իմ զաւակներըս լուսեամ.
 Կը փանդըին ճանարներս ոսկեխորան,
 Խոզեր կ'ընեն սրբութիւններս ոսփի կոխան:
 Եթէ այսպէս ճնորհնուած էր վախճանն Հայոց,
 Ինչո՞ւ ուրեմն Միածինըդ զրկեցիր վար,
 Կանգնել զրէիր սիրքդ դաշին Արարաւեան
 Տանարն անօրէն կնակարկաւ»:

Մէկ կը խօսէր ու մէկ կու լար աղիողորմ
 Լուսաւորիչը պերճ՝ ազգին հայկազնեան,
 Եւ արցունքի շիթերն աղի կ'իջնէին վար,
 Արագածի կանթեղին բոցն հրաւիրելու:
 Զը դիմացաւ Հօր Աստուծոյ սիրքը բարի
 Եւ յուզուեցաւ Աստուածորդին ալ մարդացեալ:
 — Մի՛ լար, Գրիգոր, ձայնեց Հայրը շեշտով մ'աղու,
 Ես կը տեսնեմ ամէն բան.
 Քու որդիներդ ի՛մա ալ չեմ անկասկած,
 Քու ճանարներդ՝ սուրբ Տուներ են ինձ ձօնուած,
 Այդ աղիւնը, այդ աւերը անհաւեր
 Ես չեմ մոռնար յաւիտեան.
 Դուն մի լինիր յուսանաս,

Մընացորդ մը զնալկներէդ դեռ կ'ապրի
 Կ'ապրի յաւէս կենսունակ,
 Պիտի կրկնեմ անոնց պատգամն տնկելոյի,
 «Անեցէ՛ք եւ բազմացարո՛ւ, որդիք Հայկեան,
 Լըցէ՛ք գերկիրդ եւ տրեցէ՛ք յաւիտեան»:
 Անոնց փոխան որ անսրաղ նթեցան
 Տարագրութեան համբաններուն մէջ անվերջ,
 Անոնց փոխան որ Տէր Զօրի աւազները ծածկեցին
 Իրենց ներմակ ոսկորներուն բազմութեամբ,
 Անոնց փոխան որ կեր եղան գիշատիչ
 Թռչուններուն երկնքի,
 Եւ ամենուն որոնք ինկան նահասակ
 Գողգոթայի համբուն վրայ,
 Բայց չուրացան լոյս հաւաստիդ երկնասուր,
 Այդ ամենուն փոխարէն, հաւաստիմդ իմ Գրիգոր, •
 Ես պիտի սամ հայոց սոգգին
 Հազար հազար մանուկներ արեգակէ աչքերով.
 Իմ ամենէն գեղեցիկ, եւ ամենէն խելացի,
 Եւ ամենէն անուշիկ հրեշտակներդ սրբասուն,
 Վարդի թերթով պարուրած պիտի դրկեմ ես աւխարհ,
 Քու ջարդուած զաւակներուդ տեղ անգին.
 Քու սերունդդդ պիտի շահնայ աստղերուն չափ երկնքին»:

Լուսաւորչի տեսում դէմքը փայլեցաւ,
 Ադի արցունքը փոխուեցաւ նոյննեայն
 Ուրախութեան կայլակի.
 Երախսապարտ տեսով ինկաւ ծնրադիր
 Երկինքներու Հօր դիմաց:
 Մինչ Միածինը մեղմիկ բռնեց անոր թեւերէն,
 — Ելի՛ր, ըսաւ, ելի՛ր Հայրիկդ Հայոց,
 Քու զաւակներդ քեզ շահն ու շահ լացուցին.
 Ասկէ յետոյ պիտի ուրախ ըլլաս դուն
 Նոր Հայութեան մը Հայրն ու Պետը Արթուն»:

Ն. Մ.

Բ Ժ Ի Շ Կ Ը

20Ն՝ ՏՕԲԹ. ՃԻՏԵՃՆԱՆԻՅԵ

Մահն անողորմ՝ մասն իր բերաւ երբ կուտիս,
 Ես նըշացի մարդկօրէն, խնդրելու կեանք կրկին,
 Որ իմըս էր, եւ որուն ես մուրացիկն էի արդ,
 Մեծատունի մը նըման, որմէ կ'առնեն հօսն ամբողջ:

Լսուած էր ձայնս: Տասնեակ մ'ուրիշ բըժիւցկներ
 Թեւեռուն տակն իր առած, վարպէսն անոնց, կը տանէր
 Զիս իր սլալասն յարդարուած մկրասներով, դանակով,
 Զորցընելու մասն անգութ, որ իմ կեանքին կ'երկարէր:

Գթիքի թէ հարսար է, երիտասարդ բըժիւցկն այդ,
 Որմէ՛ մահը շատ յանախ նահանջեր էր յուսանաս,
 Զըղառնալու երկիւղով, ամօթապարս, գլխիկոր:

Իրաւ վընիւ: Ես աչքովս տեսայ զուր ճիգը անոր.
 Երբ նեղրակի առաջին իսկ հարուածը կը տրուէր,
 Անպարտելի մահն հերոս՝ պարտքւած քովս կը մեռնէր:

Գ. ՄՈՒՇԵՆՑ

ԳԱՆՁԱՐԱՆ Է ԻՄ ՀՈԳԻՆ

*Ես ժառանգորդ ինծի կանխող,
 Մեծ, մեծ մարդոց ապրումներուն,
 Անծն իմ թագուն է գանձարան,
 Զոր կը բանամ ամէն անգամ
 Դիտել գանձերն իմ հիացուն:*

*Ես ժառանգորդ Պուշկիններու,
 Կորգիին խօլ, Վարուժանին,
 Թէքէնանին ու Վեռլէնին.
 Ու կը նայիմ արդ աննախանձ
 Ուրիշներու փառքին, ոսկուն:*

*Ո՞ր մէկը օրհնեմ ես իմ գանձերէն,
 Կըտակուած ինծի իմաստուններէն
 Բոլոր ցեղերուն, բոլոր դարերուն,
 Հոգիս գանձարան մ'է այսպէս անհուն:*

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ

Բ. — Լայնամիս՝ չնառկացուելու չափ. — Առիկա կ'երեւայ գլխաւորաբար իր ատեւնաբանութեանց, իր առաքելութեանց մէջ, Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւնը Լամբրոնացիի հարց մը ունի, բաւական փշոտ, չեմ գիտեր ուրկէ՞ն է ինչո՞ւ կաթողիկոսները իրաւունք կը ճարեն անոր ատենաբանութիւններէն հետեւցնելու հայ եկեղեցւոյ անկախութեան բարձուամին գինով եկեղեցիներու ընդհանուր միութեան մը երազատեսը ընդունելու զայն: Իրողութիւն է որ լայն են իր մտքին գոռանքերը: Ըսի թէ հաւառակ վիճակի մը եպիսկոպոսը ըլլալուն հետ անիկա մեծ գործիչի մը տիպարն է: Իբր այդ իր եկեղեցիին վիճակը իրատես գատումի մը ենթարկող: Միւս կողմէն պէտք է մոռնալ վերի հատուածին յետապնդածն է. կեղեցականը: Գրեթէ առաջին միտքն է մեր մէջ որ գործնականին թելադրանքները բարեխառնել փորձէ և Շնորհալիի օրով սկսած շարժումը ջանայ առաջնորդել իր փափաքելի լուծումին: Յետոյ միշտ պէտք է աչքի աւելն ունենալ ժԲ. դարը, Ոսկեկիրները, Ռուբինեանց հարստութիւնը, Պոլսոյ և Հռոմի աթոռներուն ցանկութիւնները, դատելու ատեն այս մարդը: Հռոմկլայի ժողովը, որուն նիւթն էր քրիստոնեայ եկեղեցիներուն միութիւնը, մեզի չի տար ոչ մէկ զինումի փաստ հայ եկեղեցւոյ աւանդութիւններէն: Եթէ այդ ժողովին ինքնասի դէմքը կը պայծառանայ իբր միութեան պաշտպան առաքել, միւս կողմէն պէտք է յիշել թէ ինչպէս այդ աւանդուան Հայաստանը, իր վարդապետներով բուռն ընդգրկմութիւն մը կը ցուցադրէ մեր եկեղեցին ուրիշ մը ենթարկելու ամէն մասնում: Ներքսի խիստ բառերը այդ մասնութիւնը խարանդ թիւրան թիւր եկած են օտարներուն: Միջին կարծիքը կը մնայ չափաւոր եղբերու վրայ տեսնելով Ներսէսի մտքին մէջ ճշմարիտ իմացականութիւն մը, եկեղեցւոյ բարեփոխ խանդաւառ և անոր փառքովը նախանշայոյզ.

որ սակայն չէ ըրած էականէն ոչ մէկ զինում, կը տարբերի Շնորհալիին իր վճռականութեամբ հարցերը լուծելու: Բայց անոր չափ հաւատարիմ է անոր դարաւոր անկախութեան: Ու ահա այսպէս մէկ մարդով մէջ լայնամիտ վարդապետը, կծու երգիծողը, խիստ աւանդապահը:

Գ. — Մեսաւարժ՝ կանոնադրեցողման իշնելու չափ. — Գիտենք իր կեանքը: Պէտք է միշտ տեսնել իր տեղափոխութիւնները աշխարհէ աշխարհ, պէտք է նկատի ունենալ մասնաւորաբար իր աթոռանիստ քաղաքին դիրքը և հայոց հայրապետութեան այդ ատենուան պայմանները: Միտքէ հանեցէք այսօրուան եպիսկոպոսները իրենց լայն խաղաղաւէտ պայմաններով և կրօնական սպասի մէջ մասնաւորաւ պարտականութիւններով: Ամբողջ Միջին դարուն եպիսկոպոսը պետական անձնաւորութիւն մըն է շատ աւելի գործնական քան ունէ ասպետ: Մեր եկեղեցականները չեն յիշուի իրենց բանականներով: Բայց անոնց բուրի կեանքին մէջն ալ վարչական պաշտօններ, նուիրակութիւններ, երբեմն դիւանագիտական փափուկ առաքելութիւններ, աւելի յաճախ պառակտումներու բուժիչ դեր մը, եպիսկոպոսը կ'ընեն մշտաբնուն, մշտաշարժ. և անոր մէջ գործի կորովը շնորհուած է Աստուծմէ: Ըսի՞ր թէ մեծ ու պղտիկ, 30-է աւելի հատորներու հեղինակ այս մարդը ինչպէս կը ճարէ ժամանակ իր բազմապիկ ծառայութեան: Իր Պոլիս, Եգիպտոս, Կիլիկիան ճամբորդութիւնները, զետեղեցէք իրենց ժամանակներուն պայմաններուն ծոցը: Իր հսկումները, իր հօտին բոլոր կարիքներուն ընդառաջելու իր եռանդը տեսէք արդար նայուածքով: Մաւանդոյ ճիշտ չափեցէք իր խառնուածքը: Որհնմութեան, լայնամտութեան չափ կ'իշխեն իր ժոտ՝ գործի կիրքը, գործողութեան զգալաւորութիւնը: Գիւրին չէ միւս միտակը 6-7 լեզու սորվել, տակաւին անկայուն իշխաւնութիւն մը կրօնական կազմակերպութեամբ մը ամրապնդել — Կիլիկիոյ կրօնական կազմակերպութեան կ'անարկիմ — Կը հասկցուի թէ ինչու այդքան կանուխ ըլլայ սպառած այս մարդը:

Դ. — Կրօն՝ իր հակառակորդներ Եսայիսի զինեցող չափ. — Վերը թուեցինք թէ ինչ ծանր որդաւմներ անիկա չէ խնա-

յաժ իր մտածման հակառակորդները որակելու: Լեւոնին գրուած իր թուղթը եղակի է մեր ատենագրութեանց մէջ, այդ տեսակէտով, կորով, զարեւելու աշխոյժ, ճիշտ բառը գործածելու մէջ քաջութիւն, նկատմանը չտարուելու չափ արդար դատում: Անշուշտ այս նկատումները ազդեցիկ եկեղեցականի մը լի ու լի կը պատշահին: Բայց ահա աւելին: Անիկա սա ժխտական դերին մէջ կերպով մը իրեն կը ներէ մարգարէական շունչ մը, թերեւս արդիւնք իր խոր ընթերցումներուն մէջ խորացուած վարժութիւններուն: Ամբողջութեամբ Գրիստոսով լեցուած այս մարդը պիտի չվարանի ինքզինքը գովել, անշուշտ ոչ անապարծութեամբ, այլ խոր գիտակցութեամբ մէկու մը որ վստահ է իր քրտին, որ կը տառապի իր խորագոյն զգացումներուն մէջ, երբ մարդիկ իրեն կը վերագրեն իր չունեցած գիտումները: Թերեւս տարբերակ պիտի գայ ձեզի մտկերը որով պատուած են զինք կաթողիկոսները: Հայր Արիւն կը տրտնոյն Վերելի ներսէս, նաեւ մեծ շինող, շնորհալի: Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսի թուղթը առ Տուտէորդի, — վստահ եմ թէ անիկա խմբագրուած է Լամբրոնացիէ — կաթողիկոսի մը վայել հայրական շունչէ հեռի ըլլալուն չափ տողորուած է ուժգին այդ կիրքով, որով կը զատուին Լամբրոնացիին թուղթերը մեր մէջ ծանօթ նամականիներէն: Իր անձնաւորութեան սա բարկ գիծերը երբ այսպէս կը զատում, տրտում մտածումները կ'այցուելու: Նման անձնաւորութիւնները յաճախ գիտութեան առիթներ են և փոխանակ խաղաղութեամբ աւարտելու իրենց դերը, կրնան կէս ճամբան իյնալ: Չեմ մեղադրեր Լամբրոնացիին որպէսզի չըլլայ յայտնուած այնքան ցանկալի նպատակը իր կենքին՝ եկեղեցիներու միութիւնը: Ժամանակը ցոյց տրուած թէ այդ երազը անատուելի երազ մը պիտի մնայ տակաւին մինչեւ այսօր: Բայց կ'այցուիմ Շնորհալիէն, Օձնեցիէն, որոնք իրենց ժողովուրդին շահը պաշտպանելու կերպին մէջ, քիչ անգամ չիրքին ու բռնութեան իրմեցին: «Իրեկի ներսէսը» ինքզինքը սպառեց այդ կատաղի եռանդին մէջ և առնուազն իր անձին կանխահաս պակասովը փնտսեց իր հօտին: Եւրոպայի

հետ մեր յարաբերութեանց ամէնէն վճռական կէտերուն անոնց լեզուները խօսող ու գրող իմաստուն գրութի մը ստեղծելը օգուտը ձեզի կը թողուած զնահատել: Այդ մարդը ինքզինքը կերպաւ:

Ե. — Ազգեցիկ՝ արժուճիքներ օգտալիւ լու չափ. — Պատասխանատու եկեղեցականի մը վրայ հեղինակութեան սա հովը տւելի քան արժանիք մըն է: Եպիսկոպոսը եկեղեցւոյ աւագ պաշտօնատարն է միշտ: Եւ այդ դարերուն — Միշին — անոր վիճակուած է հզօրագոյններէն մէկը — Աստղած Ներկայացնելու պաշտօնը մարգկային տկարութեանց հեղեղին գէմ: Ոտք, գրիչ, կորով, նոյնիսկ քաջութիւն կը թուին անբաւական ինծի համար, երբ կարգը կուգայ մարդերը սանձելու, հակա փառասիրութիւնները զսպելու այլապէս դժնդակ պաշտօնին: Ն. Լամբրոնացի այն քիչերէն մէկն է որոնք այդ տուրքերուն վրայ աւելցուցած են նաեւ իշխանական սա հեղինակութիւնը: Իր կենքէն ձեր գիտացած երբ աւելցնէք տոհմային սա ընդոճին առաքիւնութեան վրայ — իշխանագար — դուք կ'ունենաք այս մարդուն ստեղծած խորունկ հիացումը, ինչպէս արտակարգ հակամարտութիւնները: Տեղ մը կարգացած եմ որ խեղդուող կայսեր — Յրեւոյթի Շիւսմորուսի — դամբանականը խօսած ժամանակ ստեղծած ըլլայ խորունկ յուզում: Ծանօթ են ձեզի Պոլսոյ կայսերական ժողովին իր խօսածին հմայքն ու խօսքին ոյժը: Ըսեր եմ ձեզի Լեւոն Բ. ի մեծ վրաստակութիւնը անոր վարչական ընդունակութեանց վրայ: Աշխատանքէ իր անխնայութիւնը, խօսք իր կրակը, զործէ իր յանդուգն սուղումները, աղօթքի ատեն ինքզինքը մոռնալը, մեզի կուտան զսպանակները սա պատկառանքին, սա հեղինակութեան: Երբ կը կարգաք Գր. Սկեւոսցիի վկայութիւնը այդ մարդէն՝ յայտնաւորեան սուրբի մը կենքէին մէջ կը զգաք ինքզինքնիդ: Չեզլիւով հանդերձ հռետորութեան բաժինը հատորիկէն, մենք կ'ունենանք դարձեալ բաւարար տարր այս ազգեցիկ եկեղեցականին դէմքը շքեղազարդող: Ինչ որ ալ ըլլայ մեր ժամանակին գաղտումը իր մասին — Մխիթարեանները զինք կ'աստուածացնեն, Արմաշականները զինքը կը փնտսն ճիշտ գատել — ինծի

կուգայ թէ անիկա բացառիկ տիպար մըն է իր ժամանակէն շատ վերեւ և իր այդ հանգամանքը քաւած է անիկա կանխահաս իր մահովը: 16 տարեկանին Ս. Գիրքը մեկնել յաւակնող պատանին, լիուլի արդարացուց Աստուծոյ իրեն յանձնուած քանքարը շաւակաւորելով իր հասկցած բարիքին հաշուին: Շատ լաւ չեմ ճանչնար մեր եկեղեցական մեծ գէմքերը մանամանդ իրմէն վերջ: Ինծի կուգայ թէ չուենիք երկրորդ մը իր նկարագրից յօրինող սա գիծերը արդպէս ամբադին տիրակալով:

3. — ՀԱՄԱՊԻՐՈՒԹԻՒՆ ԴԵՄՐԵՆ

Մեկնելով վերի վերլուծութիւններէն, դժուար պիտի չլլար յօրինել սա համագրական պատկերը մարդու մը որ գրեց, գործեց, խօսեցաւ, մեկնեց, թարգմանեց և իր եկեղեցոյ գերագոյն շահերուն սպասարկեց յուզումնահեղձ, օրուան տաքնապանքն ի վեր: Եղած աղատագրուած իմացականութիւն, բոլորանուէր հասկացողութիւն և սիրտ, գիտցաւ անցաւորէն, շրջանայինէն ինքզինք վերացնել և ըլլալ մէկը այն քիչ մարդերէն որոնք կրկէս կը նետուին աշխարհներ նուաճելու առաջադրութեամբ, կը պայքարին իրենց պայքարը անհաւանջ, կը սեւեռեն իրենց ժամանակին խոր կնիքը իրենց յիշատակին վրայ, կը ստեղծեն հիացում և հակառակութիւն հաւասար ուժգնութեամբ և կը գոցեն աչքերն իրենց անաւարտ երազին վրայ, մեզի ձգելով երբեմն բղկառած, երբեմն պատմաճանաչած իրենց համբաւը: Դարերու փոշին անշուշտ կը ձեւազերծէ այդ գիծերը այդ մարդոց գէմքէն: Այդ ժամանակներու անբաւական սեւեռումները, մեր քաղաքական և ընկերային կեանքին տըխուր անցուդարձերը, գրեթէ աւաւ, տաւառած են մեր մեծութիւններուն տարմինները մեզի կտակելով աղօտակի փշրանքներ, Հետաքրքրուելու տեսնելու և գտնելու Ս. Սահակ Պարթեւը, մարդ մը որուն գործունէութիւնը մէկէ աւելի մատենագիրներ կան պատմող, Անհուն կեդրոնացում և ընդլայնում անհրաժեշտ եղան ինծի մեր պատմիչներուն եկած մեհնարագրական վկայութիւնները բանալու՝ Հրի աշխատանքը: Գտածս անորակելի գեղեցկութեամբ հսկայ մըն էր, մեր օրերու հայրապետ մը կար-

ծես, դժբախտաբար միայն պատանութիւնը կրցայ նուաճել: Ն. Լամբրոնացի այս կարգի անձնաւորութիւն մըն էր: Ալիշան աւոր Շուիրած է իր շրտ բայց տարօրէն տաք՝ ջատագովականներէն մէկը: Սկեւռացիի հատորիկը Լամբրոնացիէն աւելի ինքզինքը կուտայ: Ինչ որ ըսի Շնորհալիի համար կը կրկնեմ հոս, Լամբրոնացին կը սպասէ իր ստեղծիչին — մեր բոլոր սրբազան հեղինակներուն ճակատագրով:

Բ. — ԳՈՐԾԸ

Հազիւ հազ մօտեցայ գործին նկարագրին, վերի էջերուն մէջ կրկնութենէն խուսափելու համար: Ն. Լամբրոնացիի գերական վաստակը համեմատած իր տարիներու փոքր թիւին, արժանի է որոշ գովասանքի: Այս վերապահումս կուգայ անկէ որ գործին ընդհանուր նկարագրի, շրջանային տարողութեամբ մը մարօրէն կաշկանդուած է: Բոլոր իր գիրքերը կը բղխին մէկ ու նոյն նպատակէն: Այս նպատակը եկեղեցական վարդապետի մը, մեկնելի մը գերագոյն փառասիրութիւնն է: Թէ և իր կեանքին ելեւէջները գիրքը կը ղեկեն բազմառեսակ փորձառութեանց դիմաց, բայց ասոնք անբաւական եղած են այս մարդուն մէջ ստեղծելու հանճարեղ գրագէտը որ իր մայր նպատակին քով ի վեր պատեհութիւն չի փախցնէր նաեւ դիտելու իր շրջապատը: Ճիշտ է որ իր նամակներուն մէջ, ասանաբանութիւններուն մէջ մենք կը հանգիպինք ամէնէն սպիտիքի՝ որակութիւններու, բայց չենք տեսներ մարդ, մտայնութիւն, ժողովուրդ, ինչպէս ատիկա հաստատեցի Շնորհալիին Ընդհանրակամին մէջ: Դաւանաբանական տեսլալ մը գործին չի պատկանիր գրականութեան: Եկեղեցիներու շուրջ իր թելադրանքները շատ ընդհանուր, շատ գրական, նոյնիսկ հետաքրքրական, մեր աչքին առջեւ չեն գնել իրողութիւնները, բարքի տախտակներ, որպէսզի մենք կարենայինք մեր պատմութեան ատողձը ճարել անուղղակի կերպով անոնցմէ: Լամբրոնացիի պատառիկներէն հայ ժողովուրդ մը է՝ լիւր, գէթ այն ճշգրտութեամբ և իրականութեամբ զոր կը հաստատենք մեր միւս հայրապետներու

մօտ: Անտանեի է իր քերթողութիւնը աւելի քան Շնորհալիինը:

1. — ՄԵԼԵՆՈՎԱԿԱՆ

Հին հայրապետներու ընթացիկ առաքինութիւնն է որ Համբրոնացին կը մղէ շախատանքի: Ատոնք դրուած են առաւելապէս վանական թելադրութեանց ի ըսպաս: Դժբախտութիւն է որ Համբրոնացիէ մը մեզի եկած գործը իյնայ իր ստուարագոյն մասովը մեկնողական կալուածին մէջ:

Ա. — Մեկնութիւն Պատարագի. — Յիշել գիրքին ոգիականը, առեւանջում, եպիսկոպոսներէն մերժում, և իր կարծիքը. — Դիրքին համալը հայ գրականութեան մէջ եզակի է ու ատոր պատճառը չեմ գտներ: Ունի բողոքովին տափակ մասեր որոնք շատ լայն տեղ մը կը զբաւեն հատորին մէջ: Ունի իսկապէս ներշնչեալ էջեր ալ: Չեմ ուրախար հմտութիւն: Կարգացած է նիւթին շուրջ Արեւելքն ու Արեւմուտքը: Հիացում ունիմ իր եռանդին ու կրակին վերայ: Բայց դուք գիտէք որ սիրտով չէ որ կը մեկնեն, ալ մտքով: Նրկար դարեր իր վայելելու հիացումը — Միթիթարեանները անդուգական էր գտնեն զինքը իր նման: Ներուեն մէջ ինչպէս նաեւ անոր գրական արժէքը տարօրէն կը գերգնահատեն: — ԺԹ. դարու քննադատութեան չէ գիմացած: Արամշակապետները անտարբեր են աւոր հանդէպ — նոյնիսկ Օրմանեան կ'արժեզրկէ զայն կաթիլկամիտ ուղղութեան մը ենթարկուած նկատելով հեղինակը:

Բ. — Երկոստան մարգարէները:

Գ. — Գիրք Արարածոց:

Դ. — Սողոմոն — Առակներ, Ժողովող, Իմաստութիւն, Յոգ Յոգոց:

Ե. — Դանիէլ:

Ջ. — Սաղմոս:

Ե. — Մասքեսի Աւետարան:

Ը. — Կաթողիկոսաց Թուղթեր:

Թ. — Տերուակական Առակներ:

Ժ. — Ննգում Յովնան:

ԺԱ. — Տերուակական Աղօթք:

ԺԲ. — Հաւատոյ Հանգանակ:

Յայտաւորքը կ'ըսէ թէ «մեկնեաց և զքարոզս եկեղեցւոյ և զաղօթանին»: Դարողները կը հասկնան, «զաղօթանին» հաւանաբար ըսել կ'ուզէ մաղթանքները:

Դուրեան Սրբազանի կարծիքը «ըստ

տեսակի գործեր» պարտաւոր եմ ընդունել ղճական: Վճիռս կուգայ Պատարագամտոյցէն, միւսները չեմ կարգացած:

2. — ԱՏԵՆԱՐԱՆԱԿԱՆ

Հանրածանօթ է իր ատենաբանութիւնը եկեղեցւոյ միութեան համար գումարուած ժողովի մը մէջ, ի Հռոմիլայ, իրողութիւն է որ այդ ատենաբանութիւնը կը սկսի Տարսնի եկեղեցւոյն յիշատակութեամբ: Ստեղծուած շփոթութիւնը պարզ է:

ԾԱՆՈԹ. — Թէ ծաւալը, թէ գնացքը, և թէ շօշափուած նիւթը կը պատկանին առանձնական ընդլայնման յարմար ստեղծու: Չենք կրնար երկու ժամ մարդիկը կեցնել և անոնց զլխուն մեկնողական կարգալ: Այդ ատենաբանութեան մէջ Համբրոնացիին ոճը կայ խանդոտ, ամուր, նոյն իսկ հետտոր, բայց ոչ այն մեծ խնդիրը որ քրիստոնեայ եկեղեցիներուն այնքան ցանկալի միութիւնն էր, մինչեւ այսօր ալ չի բազործուած: Իմ կարծիքովս ատիկա առանձինն մարզանք մըն է միութեան խնդրին շուրջ տեսական տարողութեամբ, բայց չի կրնար արտասանուիլ պատմական ժողովի մը առջեւ: Մնաց որ այդ ժողովին գումարման վայրը պատմութեամբ Հռոմիլան է, մինչ ատենաբանութիւնը կը սկսի Տարսնի յիշատակութեամբ:

Թուղթ առ Լեւոն արեւմ. — Ամէնէն արժէքաւոր մասը Համբրոնացիի գործին: Գրուած միութեան խնդրին շուրջ դարձեալ: Բայց թանկագին անով որ առանձնական գիր մը ըլլալուն լեցուն է շատ չահեկան մանրամասնութիւններով: Իր, արեւելահայ եպիսկոպոսներու, ժամանակակից իշխաններու, նոյնիսկ թուրք աւատապետներու նկարագիրներով: Ասկէ դուրս, ոճին շարժումը, յուզումը, գրեթէ կիրքը, կուտան այդ տողերուն տեսակ մը ճշմարիտ ատենաբանական գնացք, շատ աւելի իրաւ և պարագայօրէն արժէքաւոր քան իր միւս անարհուլան կարողները — Տիեզերական ժողովի տեսնաբանութիւն և հաւանաբար խօսած միւս ճառերը Համբարձման, Ս. Հոգիի առիթներով —: Համբրոնացիին անձնականութեան, կրօնա խառնուածքին, «անդուռ բերանին», տարօրինակ որդան պատուական վկայութիւնն է թուղթը: Չեմ վարանիր մօտեցնելու զայն Փարպեցիի

առ Վառան Մամիկոնեան բուլղիքն, որ նոյնքան թանկագինն է. դարձ մեր հոգեբանութենէն և բարեքերէն իբր վկայաթուղթ:

Ճառեր. — Թիւով հինգ, որոնցմէ երկուքը կը նկատուին գլուխ գործոցներ, Համբարձման և Հոգեգալսեան սրտայոյզ էջերը: Ալիշան, մանաւանդ վերջինին մէջ մեր հին գրականութեան ամէնէն արժէքաւոր էջը կը տեսնէ: Կրօնականի չափազանցութիւն մը կայ այս վճիռին տակ: Իմ կարծիքով Հոգեգալստեան ճառին արժէքը իր յուզական տարրին գերակայութեան մէջ է: Մտածող մարդը, իր նախադասութեանց մէջ բանականութեան յաղթանակին հետամտած, ն. Լամբրոնացի քիչ անգամ իր սրտին մտիկ ըրած է: Հասկնալի ըլլայ թերեւս որ իր լաւագոյն գործերէն մէկը, Պատարագամտոյցը, մեկնական գրութեամբ մը, իրեն արգելք հանդիսանայ անձնականութեան, այդ զեղուիւնը, չափաւոր բարբառին մէջ իր նախկինութիւնը ուրիշ արգելք: Կը կարծեմ թէ իր ճառերը եկեղեցւոյ բեմերէն, այդ տօներուն առիթով, ատենաբանուած ճշմարիտ էջեր են: Ահա թէ ուր է բանալին անոնց հրապոյրին: Բեմին վերայն խօսք մը տաք, կը բոցոտ և յուզուածով պէտք է ըլլայ և մատուցելի իր ունեւորներուն: Մտածումը յատկն է աւելն ատենաբանութեան, բայց ոչ թէ այդ ատենաբանութիւնը: Թերեւս սխալ է իր ճառերուն մէջ մաս մը տեսնել տաղանդի և արդաբանի հասարակաց կարծիքը որ չվախցաւ անոր մէջ հեռուէն նշմարել կրկնուն մը կամ Դեմոսթենէս մը: Անցողակի դիտել կուտամ որ մեզի եկած կտորները չեն պաշտպաներ նման կարծիք մը:

Կը յիշուին իր անունով ուրիշ թուղթեր Վառ. Յակոբ ճշնաւորն է. որոնց վրայ կարծիք չունիմ քանի որ չեմ տեսած:

Վեներտիկցիները Ընօր Մասեմագիրք ընդհանուր տիտղոսին տակ, Լամբրոնացիի պատարագամտոյցին հետ տպած են նաև բազմաթիւ գլուխներ պատկանող գիւտնի մը, որուն մէջ հաւատքի, եկեղեցական սպասեցութեան, դաւանաբանական, ծիսական հարցերուն, քահանայական կենցաղի շուրջ շատ թանկագին մանրամասնութիւններ ընդգելոյզ կը ներկայանան աշխարհիկ կեանքի շատ չահեկան և մեզի համար բոլորովին նոր մանրամասնութիւններով: Ամէն հարցի

շուրջ իր բոլոր շիջերովը և միտքով ինքզինքը նետող սա մարդը կերպով մը իր ժամանակին անուշակի ներկայացումը կ'ընէ և դուք գիտէք թէ որքան քիչ է մեր գիրքերուն մէջ իրենց ապրած ժամանակը: Լամբրոնացիի ամէն ձեռագիր, թէկուզ դաւանաբանական, հետադարձական, իմ կարծիքով կը բերէ մաս մը բան լրջանին ապրումներէն: Ուրիշ գրականութեանց մէջ ատենաբանական էջերը շատ շատ պատմական տարողութեամբ մը ուշագրաւ եղան: Այսօր իսկ կը կարգանք Դեմոսթենէսը զի անոր ճառերուն տակը շրջանին կեանքը սեւեռուած է որոշ քանակութեամբ:

Ց. — ԳԵՐԲՈՂԱԿԱՆ

Ա. — Շարականներ. — Անոր կը վերադրուին «Այսօր յարեաւ», «Նորոգեալ կըղզիք», Ս. Գրիգորի թուանց միւր զլրջըն: Ատոնց մէջ բանաստեղծը չ'երեւիր Դժուար չէ երեւակայել Տարսնի եպիսկոպոսին ազդեցութիւնը որով իր տաղաչափած մէկ քանի կտորները պարտադրած ըլլայ իր աթուռին ենթակայ եկեղեցիներուն արարողութեանց:

Բ. — Ունի տաղեր, որոնցմէ ծանօթ են 1. — «Ի սրբին իւր Յովն. Աւետարանի փափուկ իմաստիւք»: 2. — «Տաղի Հրեշտակապետ»: 3. — «Ի սուրբն Գեորգ»: 4. — «Ի Թաղու մեծ Տեառն, աղնիւ և խորագեցած»: 5. — «Մեղեդի ի սուրբն Աստուածածին», «Գերովբէից գերագոյն»: Այս վերագրութիւնը կուգտաւ անուններով Ալիշանի ուսումնասիրութենէն:

Ա. — ԳԵՐԲՈՂԱԿԱՆ

Ջարրանէլեան կը հաստատէ թէ յոյն, ասորի, լատին և ֆրանք լեզուներէ ունի բազմաթիւ թարգմանութիւններ: Ձեմ տեսած: Հայր Ալիշան կը յիշէ կաթողիկոսի եպիսկոպոսի օրհնութեանց կարգեր իրմէ ըլլան հեղինակուած: Ձկրցայ գտնել զանոնք, բայց վանական կանոնադրութեանց հանդէպ իր նախասիրութիւնը — օտարն էրէն մեր մէջ փոխադրելու նշանք — կըրնայ մեզի երաշխիք ըլլալ այդ կարգերուն իր կողմէ յայտարարուած ըլլալուն:

(2)

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ԿՈՌԻԿՈՍ

Թ. — Պատմութիւնը. — Մովսէս մէջ պարիսպի ձեւով կանգնած եւ ցամաքի վերայ քարաժայռի նման բարձրացած բնական այծ անուանի մամրոցը մէկ փարսափ ճանապարհով հեռու է Թաթլը Սու գետակի բերանէն։ Մովեզերքի մամրոջ երկաթուծան վրայ կը տեսնուին բնական անհամար խորշեր ու գերբուկներ, տարածուած ծովի կապուտակ ակիքներուն եւ լեռնաբլուրներու կանաչորակ կողմերուն միջեւ, որոնց թիկունքներէն բարձրացող լեռները երկրին հին բնակիչներու անունով կը կոչուին Արիմի կամ Արիմոս, հաւանաբար Արամացիք իմաստով։ Ըստ յունական գեղարանութեան։ Սակայն Տրոփաղայի պատերազմէն դարձող Կիլիկիցի բնիկ Յոյներ հերքեցին այս առասպելը. և որովհետեւ Հոմերոս իր Իլիականին մէջ հին Ասորինքը եղող Արամացիները և ասոնց բնակավայրը ներգոյական հրովով կը յիշէ ինքն Արիմիս (Εἰς Ἀριμίου), Լատիններ միատարր անունին վրայ յօդ տիպենիով, կարգացին Inarime, ըստ Վերգիլիոսի Ենէականին (Թ, 715-6).

Ամարսի... Ինարիմ,

Այն որ սասախն Արամազդայ՝ կարծր ի խշտի անկեալ Տիւփեայոյ։ Անկէ քաղելով Վերգիլիոս կը պատմէ հետեւեալ աւանդութիւնը, ըստ Հայր Արսէն Բագրատունիի թարգմանութեան՝

«... Հեծէր գետինն, որպէս յորժամ
Արամազդ

Բարկանայթ փայլատակաբ
զՏիփովհաւ թօպէ զերկիր
յԱրիմայս, ուր աւանդեն
զՏիփովհաի լինել խշտիս։

Եւ այսպէս ալ կը մեկնաբանեն. — Արամազդի հակառակորդ հակներէն մին, յիսնադարի կամ հարիւրադարի Տիւփոն, անոնց կոտորածէն միակ վերապրողը, վերայիշեալ Արիմեան լեռներէն մէկուն քա-

րայրին մէջ չղթայական արգելափակուցաւ։ Սա նախապէս սիրահարուած ըլլալով Աստղիկի, զայն հետապնդած էր մինչեւ Եփրատի ափերը՝ ուր երկու ձուկեր գիցուին կորզելով, զայն գետին միւս կողմը կ'անցնեն ու այսպէս կը դասուին ճերմատասն աստեղատուններու շարքը։ Նախնի բանաստեղծներ և աշխարհագիրներ ալ և ալ տեղեր կը դնեն Արիմեանց լեռներն ու քարանձանները, բայց ճիշտ պիտի ըլլար զանոնց դնել Կիլիկիոյ մէջ, Դիցաբանութեան մէջ իրենց տեղը ունեցող Կոռիկոսի քարայրները նոյնքան հռչակաւոր են նաեւ աւանդակէ պատմութեան մէջ, իբր Խարսիւտ ձորոն, որոնք կը գտնուին նոյն լեռներու միջեւ, բայց աւելի ծովեզերքին մօտ, իբր մէկուկէս մղոն հեռու բուն իսկ Կոռիկոսի հրուանդանէն (ըստ Ստրաբոնի՝ քսան ասպարէզ), զոր պատմիչը կը ներկայացնէ իբր բոլորչի հովտաձեւ ընդանակ գոգ մը, շրջապատուած բարձր քարաժայռերէ, որոնցմէ մեծ քարայրին յատակը անկանոն ձեւով է և անհարթ քարուտ մը, բայց թէ զարդարուած մշտադալար ու նաեւ մշակելի բոյսերով, տեղ տեղ նոյնիկ զբոքումի մշակութեամբ։ Կայ նմանապէս ուրիշ քարայր մըն ալ՝ ուրկէ կը բխի ակառնակոտ ջուրի վտակ մը, որ սուղելով կ'երթայ ծովը կը թափի և կը կոչուի Դաւոն-Ջուր (Πεχρον Նճար)։ Ուրիշ աշխարհագիր մը՝ Մեխի՝ աւելի պերճօրէն կը նկարագրէ Կոռիկոսի ծաղկաւէտ շրջանը, չափազանցուած գոյներով։ Հետաքրքրական է որ նորագոյն ուղեւորներ, որոնք կրցած էին այս շահեկան բնավայրը քննել, ո'չ զբոքումի մշակութեան հանդիպեցան և ոչ ալ մշակելի ալլ բոյսերու, ու գտան միայն մօրուտ ու ճախճային գետին մը, վերէն վար առկայեալ բարձրագիւր ապառաժներով, որոնց վրայ տեղ տեղ յունարէն արձանագրութիւններով։ Այս զլխաւոր քարայրներէն զատ կան ուրիշներ ալ՝ որոնցմէ մէկունն մէջ կը լսուին ջուրի խոխոն ջանքերը։ Ստրաբոն Ամասիացիի յիշած գետնասոգ վտակը կը թուի որ երկրաշարժի մը հետեւանքով երեւան եկած է, վասն զի նոյն տեղէն կ'անցնի և կը կոչուի Տիլի Սու, և ասոր շուրջն է որ գալարազուարճ՝ բայց գժուարակոյս արտերու մէջ զբոքումը կը մշակուի։ Ղլինիոս ընապա-

տումը այս սահմաններուն մէջ կը դնէ նոյնպէս զարմանալի և բարեշնորհ այլ աղբիւր մը, 'Նուս' որմէ խմողներ կը կազդուրուէին և զգօն ու արթնամիտ կը դառնային: Միջին դարու եւրոպացի պատմիչներէն ոմանք կը պատմեն որ իրենց նկարագրող գլուխներուն կարմրադեղ նիւթը կոռիկոսի վաղածանօթ քրքոււմէն է որ կը պտուտաստէին:

Հռոմէական տիրապետութենէն առաջ կոռիկոս այնքան կարեւոր քաղաք մը չէր, այսուհանդերձ, իբր գաղթավայր, անկախութիւն կը վայելէր ու նոյնիսկ դրամ կը կոխէր: Բայց Սելեւկեանց իշխանութեան ժամանակ կոռիկոս կը յիշուի իբր բաւական կարեւոր քաղաք և իբր վաճառական նաւահանգիստը Սելեւկիոյ: Յետագային, կիլիկեան այլ բանուկ նահանգապետներու կարգին սա ալ անշքացաւ և դարձաւ ծովահէններու որջ մը:

Կոռիկոսի մէջ գլխաւոր չաստուածութիւնը Փալլատուն էր՝ որ աւարկայ էր մասնաւոր պաշտամունքի և որուն պատկերը կ'երեւայ յունական շրջանին քաղաքին մէջ կոխուած գրաձեւուն վրայ և որոնցմէ մէկ քանիներուն վրայ Փալլատուն ներկայացուած է ոտքի կանգնած դիրքով, աջ ձեռքին մէջ կրելով սկահ մը, իսկ ձախին մէջ՝ օձազուլու գլաւազան (caducee) մը: Օպիանոս պատմիչը կը վկայէ որ Կոռիկոսի մէջ ծնած ըլլալով, քաղաքը իր անունովը կը կոչուէր: Երբ Հռոմէացիք կիլիկեան հռոմէական նահանգի մը վերածեցան, Կոռիկոս մեծ կարեւորութիւն ըստացաւ ու կիլիկոն քաղաքին վրայ կտառվաւրէ գրուեցաւ: Քաղաքի մասին շատ առիթներով կը խօսին Տիտոս-Լիվիոս, Պլինիոս և այլ բազմաթիւ պատմագիրներ: Յետագային Կոռիկոս դարձաւ Սելեւկիոյ նաւահանգիստը ու Օպիանոս կը գրէ այս առթիւ սորոնք Հերմայեա քաղաքէն մինչեւ Կոռիկոս կը նաւարկին: Ստեփանոս Բիւզանդացի կը պատմէ որ Կոռիկոս իր ժամանակին Սելեւկիա գաւառին ամենէն կարեւոր քաղաքն էր ու կ'աւելցընէ որ ան նաւահանգիստը կը ունէր և փոքրիկ զղրի մը: Այդ շրջանին Կոռիկոս տակաւին ծովահէններու կայան մըն էր՝ որիկէ ծառքած է վերոգրեալ առակը՝ որու մասին գուցէ Կոռիկոսցին լսած էր:

Կոռիկոսի մասին հնութեան մեղի փախանցած տեղեկութիւնները շատ քիչ են, մինչդեռ, ընդհանրապէս, Միջին դարէն մեղի հասածները շատ աւելի կարեւոր են: Corycus՝ որուն այլաշրջուած մէկ անունը կը գտնուի Gorigos ձեւին տակ, Բիւզանդացուց և Հայոց իշխանութեան ժամանակ կարեւոր բերդաքաղաք մըն էր: Յուստիանոս կայսր նորոգել կու տայ Կոռիկոսի բազմիցիներն ու անկէկանոցը: Երբ Կիլիկիոյ ծովեզերեայ ու ներքին բազմաթիւ քաղաքներ կը զիմադրեն Արաբական արշաւանքին առջեւ, Կոռիկոսի յիշատակութեան չենք հանդիպել, որմէ կարելի է հետեւցընել որ է: Գարուն վերջեր քաղաքը եթէ ոչ բոլորովին մաւաղացած, գոնէ անշքացած էր, իր անցեալ մեծութեան վկաներ ձգելով միայն իր բազմաթիւ շէնքերը, շիրիմներն ու արձանագրութիւնները: Իր աւերակները՝ որոնք մասնաւորաբար այդ երկու շրջաններուն կը պատկանին, ցոյց կու տան որ եթէ ոչ Ճարսոսի չափ կտրեւոր, գէթ անկէ աւելի ընդարձակ էր: Պաշտպանութեան արշաւանքի ժամանակ ծովեզերեայ այլ ամրոցներու կարգին սա ալ նորոգուեցաւ ու նաւահանգիստն ալ ամրացուեցաւ Ալեքսիա կայսրի կողմէ արձանի նաւերով հոն զրկուած Սևասթէոս անուն ներքինի զօրավարի մը ձեռքով:

Հայկական տիրապետութեան ժամանակ Կոռիկոս իբր բնակավայր կը ծառայէր Ռուբինեանց իշխանութեան տակ գտնուող աւատական հայ Պառնոններուն, որոնք Կիլիկեան արքայատոհմի իշխանազուններն էին և պաշտօն ունէին պահելու Կիլիկիոյ արքունի ճամբաները, երկրին արեւմտեան կողմէն: Կոռիկոսի աւատապետ Պառնոնները մինչեւ Ռուբինեանց թագաւորութեան վախճանը, շարունակեցին յաջորդաբար բերդատները մնալ ու պաշտպանել երկրին ծովեզերքէն կամ հարաւէն ըլլալիք յարձակումները: Հրեայ ուղեւոր Բենիամին Դուստը երբ 1163ին Կիպրոսէն նաւելով Կոռիկոս ցամաք կ'ելլէր, Արամի ևս մէկ Հաւոյց երկրին աստիճանագրուի կը հոյժէր Կոռիկոսը և յակնէ յանուանէ յիշելով Թուրու Բ.ը, իբր թագաւոր լեռանց: ԺԲ. դարուն ի վերջ, Կոռիկոսի իշխան կամ բերդատէր կը յիշուի Սիմուս Կոռիկոս, հաւանաբար յոյն իշխանական զարմին

պատկանող մը և կամ յունահաւան Հայ մը։ Ենտրելու իր ծովային առաջնակարգ դիրքին և բնական պաշտպանութեան և Կիպրոս կղզիի մերձաւորութեան, Կոսթիոս Կիլիկեան մեր իշխանութեան օրով, ամբողջ երեք դար, եղաւ զինուորական և առեւտրական կարեւոր կեդրոն մը։ Միլլին դարուն, Կիլիկիոյ ծովափնեայ Հայերը լաւ նաւորդներ էին։ Լեւոնային Կիլիկեցիք անասնաբանութեան և երկրագործութեան զարկ տալու հետամուտ, դաշտային և մաւնաւանդ ծովափնեայ Հայերն ալ զարկ կուտային ծովային վաճառականութեան, ինչպէս որ իրենցմէ առաջ հոն բնակող Յոյներն ու Փիւնիկեցիները ըրած էին, ամէն բանէ առաջ լաւ նաւակայք մը ապահովելով իրենց առեւտրական նաւերուն համար։ Ինչ որ էին Ռուստի, Տիւրոսի և Աքիայի առջեւ գտնուած կղզեակները այդ քաղաքներու պաշտպանութեան համար, նոյնն էր Կոսթիոսի կղզեակը՝ որ դիւրութեամբ ամբացուած էր և կրնար դիմադրել արշաւողներու յարձակումներուն։ Կոսթիոսի կղզիին կամ ծովային բերդին մէջ էր հաւանաբար բերդատէր պաշտան ու եկեղեցին, ու կղզին էր որ քաղաքը կը պաշտպանէր ցամաքային բերդերով, յառաջացեալ ամբողջի մը պէս։

Կիլիկեան իշխանութեան սկիզբի օրերուն, երկրին մէջ գտնուած հռովմէական և բիւզանդական բերդերն ու ամրոցները շատ թանկագին ծառայութիւն մատուցին մէկ կողմէ նորահաստատ իշխանութեան զինուորական և վարչական կազմակերպութեան տեսակէտով և միւս կողմէ երկրին ընդարձակման ու պաշտպանութեան հաւանք մը։ Այսպէս երբ երկրին ընդհանուր զարգացման և տնտեսութեան օգտին Լեւոն Ա. արտասանեց 1201ի առանձին դաշինքով որ ձեռնովացիք և Վենետիկցիք ազատ երթելու և բնակութիւն ունենան և ապրանք ներածեն ու արտածեն Կիլիկիա, չորս մեծ վիճակներ միայն բացառութիւն նկատուեցան, Կոսթիոս, Կապան և երկու այլ բերդաքաղաքներ։ Բիւզանդական գրեթէ բոլոր զղեակներն ու բերդերը, սկսած Վահկայէն, իրարու ետեւէ, երբեմն բաւական ռաւը ընդդիմութիւններէ յետոյ, հայ իշխաններու և զօրապետներու ձեռքը կ'իյնային և ուր կը հաստատուէին, Եւրոպայի

հետ անխուսափելի շփումներու իբր հետեւանք որդեգրելով բուն իսկ եւրոպական աւատապետական դրութիւնը։

Եղբայրս Սուլթան Սալահէտտին ԺԲ. դարու վերջերք երբ Նեղոսի կողմէն տէն մինչեւ Նիսուէի սահմանները նուաճած, կ'ուզէր նորահաստատ Կիլիկեան իշխանութիւնն ալ նուաճել, Լեւոն Ա. վրձնեց չենթարկուիլ Սուլթանի բռնութեան ու որոշեց դիմադրել, իր յուր գինելով իր անառիկ բերդերուն և զիսաւորաբար Անտառլայի ճապառաժաւալ բերդին ու Կոսթիոսի օգուտային ու ցամաքային պարպապատ բերդերուն վրայ, չորս վերանորոգելու հեռատեսութիւնը կ'ունենայ իր իշխանութեան առաջին տարիներուն, ի գէպ ժամանակի օգտագործելու համար սոյն աւանդիկ բերդերուն բնական ու արուեստական պատնէշները, մասնաւորաբար Կոսթիոսի մեծ Պուրը, ինչպէս որ պիտի տեսնենք իր կարգին։ Կը թուի սակայն որ ԺԳ. դարու սկիզբը Կոսթիոսի ցամաքային բերդը մասամբ աւերուած էր, վասն զի Վիլլապրանտ որ 1212ին Տարսուէն հոս եկաւ, ցամաքային բերդը չի յիշէր, այլ կը յիշէ ծովանիստ քաղաքը միայն (in mari sita) իբր բանուկ նաւահանգիստ, իր հողմմէական ոճով զարմանալի շէնքերու աւերակներով։ Նոյն տարիներուն Կոսթիոսի բերդատէր իշխանն էր Վահրամ Մարաշլախտ, որ Կոսթիոսէ զատ բերդատէր իշխանն էր Եփեսոս կոչուած ուրիշ բերդի մը, ըստ Ապուլֆարաճ պատմագրին։ Կամ վարչական ու զինուորական ձիրքերու և կամ ազգականութեան ու արքունի պաշտպանութեան ուսով, ինչպէս որ աղբիցիկ Արքայիկոպոսիոս երկու անիւր թեմերու Առաջնորդ կը կարգուէին, այնպէս ալ միւս եւնոյն անձը կրնար իշխան ու բերդատէր կարգուիլ երկու ամրոցներու, արքունի գանձին ապահոված իր հասոյթներուն համեմատութեամբ։ Լեւոն Ա. թագաւոր առանձին երդմտաւորով Վահրամ Մարաշլախտը բերդատէր կարգած էր Կոսթիոսի երբ ձեռնովացիք դիմումնագրով մը կը խնդրէին Վահրամ իշխանին վճարուելիք մաքսատուրքէն ազատ կացուցուիլ, Լեւոն պարգեւագրով մը կը մերժէ ձեռնովացուց խնդրանքը, տրուած ըլլալով որ Կոսթիոսի մաքսատուրք իր կարեւոր եկամուտ

ներով կը սատարէր արքունի ծախքերուն։ Մարաշախտը Լեւոնի մահէն յետոյ ուս-
զեց անոր կնուծեան առնել անոր եղբոր
աղջիկ՝ Ալիծը, որ Ռուբէն կամ Ռեմունդ
իշխանի մայրն էր և որ վերջինս թագաւոր
հռչակել տալու համար ապստամբեցուց
Տարսուսի գլխաւորներն ու ժողովուրդը։
Բայց Կոստանդին Պալ խնամակալ, ըլլա՛յ
զինուորական միջոցներով, պատժեց ա-
պստամբները։ Վահրամի հայրը Կոփրեզ
(Gofredi de Corco) ո՛չ միայն անունով,
այլ և հաւանաբար ազգով ալ Փրանկ էր,
որուն Մարիամ աղջիկը յետոյ իրեն կնու-
թեան առած էր Պալիանի Իպլինիանի որ-
դին՝ Փրիլպպոսը։ Կոստանդին Պալ չներեց
վահրամի ապստամբութիւնը, ու ետ առ-
նելով անոր իշխանական իրաւունքները,
նուաճեց բովանդակ Կոռիկոսի նահանգը ու
երբ Լեօնի մահէն յետոյ Կոստանդին Պալ
իր Հեթում որդին թագաւորեցնելէ յետոյ,
իր միւս որդիներուն աւագ իշխանութիւն-
ներ և ստացուածներ շնորհեց, Օշին որդ-
ւոյն ալ Կոռիկոսի բերդատիրութիւնը տը-
ւաւ։ Ասոր վրայ բնական էր որ Վահրամի
Սմբատ որդին ուզէր պահել Կոռիկոսի վը-
րայ հորը ունեցած իրաւունքները, իբր հո-
րը անդրանիկը՝ ըստ Երուսաղէմի ծանօթ
Օրինաց (Աստիգը) տրամադրուեալնեց։ Կոս-
տանդին թագաւորահայր, սակայն, կը դի-
մէ իր Յովհան Իպլինեան փեսին խորհուրդ-
ներուն և սա ալ ուրիշ իրազէտներու հետ
խորհրդակցաբար, իրաւունք կուտայ Կոս-
տանդինի, որով Կոռիկոս, ինչպէս ուրիշ
բերդատիրութիւններ, ո՛չ թէ հայրենական
ժառանգութիւններ կը ձանչցուէին, այլ
արքունի իրաւունքով և հրովարտակով
կարգուած իշխանութիւններ, նահանգային
վարչութեանց ձեւով։ Ասոր վրայ Օշին
իշխան տէր և ժառանգ կը կարգուի Կոռ-
իկոսի վրայ։ Սա իր պառնուութեան տարի-
ներուն, կը նորոգէ ծովային ու ցամաքա-
յին բերդերն ու աշտարակները և նոր շէ-
նութիւններու ձեռնարկելով, կ'աւարտէ
1258ին ու արքունի պատմիչէն իրաւամբ
կը կոչուի և Տէր գերագոյն զոյգին Կոռի-
կոսի։ Ու երբ 1255 Մայիսին Թաթար
Սանի մօտ գեսպան կարգուած Ռիւպրուք,
վանական ձանապարհորդագրէր, Կիլիկիա
կը վերագառնար, նոյն ատեն լուր կը հաս-
նէր որ Հեթում թագաւոր ալ ողջամբ կը

գառնար Թաթարաց երկրէն, որուն վրայ
Կոստանդին թագաւորահայր իր բոլոր որ-
դիները Սիս կը ժողվէր, մեծ ուրախու-
թեամբ հանդիսադրելու համար թագաւոր
որդւոյն վերադարձը։ Ռիւպրուք, որ ներ-
կայ էր խրախճանքին, կը պատմէ որ Պա-
ռոն Օշին միայն բացակայ էր, զգի շինէր
բերդ մի, հաւանաբար աւելի փնտսուած
ցամաքային բերդը։ Այդ տարիներէն սկսած
Կոռիկոս արդէն Կիլիկեան Հայաստանի
գլխաւոր նաւահանգիստն է ու Լեւոն Ա.
թագաւորի պատերազմական ծովային ամ-
րոցը։ 1190 Յունիս 15ին, որ է Փրէտէրիք
Շիկամօրուս գերման կայսեր Կալիկազոս
գետի մէջ ջրահեղձ ըլլալէն հինգ օր առաջ,
իր բանակին մէկ մասը եկած Կոռիկոսի
նաւակայքը ապստանած էր, անկէ Ան-
տիոք նաւելու համար, վասն զի այդ շէր-
ջանին Կոռիկոս կարեւոր նաւահանգիստ
մըն էր, երբ տարիներ առաջ Հեթումեան
Կոստանդին իշխան մեծ Պառոնը, որ Հա-
յաստանի Պալլէն էր, Լեւոն Բ. ի մահէն յե-
տոյ Կոռիկոսի բերդը նուէր ստացած էր
և զոր կ'ուզէր իր կրտսեր որդւոյն՝ Օշինի
յանձնել, ինչ որ կատարուեցաւ իրաւական
ամէն գործողութիւն լրացուելէ յետոյ։

Երբ հելլէն յելուզակ Գանաքի՝ Յրու-
սաղէմի Ամաւրի թագաւորին առաջին կի-
նը՝ Նոլիմա՝ Կիպրոսի ծովեզերքներուն
վրայ առեւանգեց ու մանուկներով ու
կարասիներով կրագեան Անտիոք գերի
տարաւ, քաղաքին բերդատէր Կիր Իսա-
հակի մօտ, 1194ին Լեւոն Ա. բռնի պա-
հանջեց զիրենց և թագուհին Կոռիկոս բե-
րելով, Ամաւրի թագաւորը իր մօտ հրա-
ւիրեց ու անոր յանձնեց իր գերուած ըն-
տանիքը, մեծ խնջոյքով մը զիրենց պատ-
ուելէ յետոյ։

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(5)

ՅՆ

ԼԵԶՈՒՆԳԻԻՏԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԿԱՍ ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԵՆ՝

Նախ երկու խօսք այն մասին թէ պէտք է ստել աշխարհաբա՞ն թէ աշխարհաբար (ինչպէս և գրաբա՞ն թէ գրաբար), այսինքն այս բառը կազմուած է բա՞ն բառով թէ բար մասնիկով:

Շատ վէճեր են տեղի ունեցած այս մասին, յատկապէս արեւմտահայ գրականութեան մէջ, որոնց թւումը կամ ամփոփումը մեր աշխատութեան ծրագրից ու նպատակից դուրս ենք համարում: Յաղթահարեց այն կարծիքը, թէ երկրորդ ձևն է ուղիղ, որին հետեւում է այժմ եւ գլխաւորէր ամենամեծ մասը: Գլխաւոր ապացոյցը ռամկօրէն բառն էր, որ կազմուած է նոյնպէս օրէն մասնիկով՝ իբր մակեայ: Աւելի լաւ ապացոյց է աշխարհօրէն բառը, որ գործածել է Շնորհալին՝ Ս. Պարոմար վկայաբանութեան յիշատակարանում: Ըրտտասորոց (բնագրի) չաղփաղփ եւ ծամածուռ անյարմար եւ ափսոսեօրէն բանիցն գոյր»:

Ինչպէս որ միջին հայերէնը շարունակութիւնն է գրաբարի, նոյնպէս և աշխարհաբարը շարունակութիւնն է միջին հայերէնի: Սակայն մենք տեսանք որ միջին հայերէնը մի ընդհանուր բառ է միայն եւ կան իրար ժամանակակից զանազան միջին հայերէններ, որոնցից մէկը՝ Կիլիկեան հայերէնը, պետականութեան շնորհիւ բարձրացաւ գրականութեան: Հետեւաբար և ունինք բաղմամբիւ «աշխարհաբարներ»: Այդ բառով հասկանում ենք այստեղ այն խօսակցական հայերէնները, Հայաստանի և գաղութները զանազան կողմերում, որոնց շարունակութիւնն են կազմում արդի բարբառները:

Բայց ինչպէս որ գրաբարի եւ միջին հայերէնի սահմանը որոշելու համար կարելի

էէ գնել մի որեւէ վճռական կէտ, նոյնը նաեւ միջին հայերէնի եւ այդ աշխարհաբարների համար: Այնպէս որ երբ կարգում ենք աշխարհաբարի հնագոյն շրջանի գրութեանը, կարծես զգում ենք գեւ միջին հայերէնի շունչը:

Ահա այդպիսի մի նմոյշ 1591 թուից, Յիշատակարան Բարսեղ Վարագեցու (տպ. Ռիւանդ հտ. Ժ. էջ 34).

Աստուած ողորմի ասացէք խուս Սարգսին, որ բաղում աշխատանք ունի սուրբ եկեղեցիաց վերայ, որ եբեր զեկեւ զեցւոյ դրանդին եւ եղևս պատճառ որ դռներն ամէն քարէ շինեցին. զերկու եկեւ զեցւոյ սալարս. զերկու ժամտան զերկու խորանն, զսան քարերն, զզաթարի քարերն, որ յառաջ չկայր՝ նոր արարին. Զափար փաշէն թափէզ կու նստէր. քէհից դաստուր առանք շինեցինք. քէհէն ի վան կու նստէր. սուպաշին երէկ թէ կու քակեմ, ժամատուն ի գուրս էր դրեր. նոր խորան էք շիներ. Ոսորով աղէն Իսքանտար փաշի զուլն Զափար փաշին խզմաթ կանէր. մէջն անկաւ եթող. ու զմարդիկ յախսն եհան. թէ չի քակուեր նա շատ տուգանք կառուէր՝ Փառք ներողութեան Աստուծոյ. յամենայն ժամ. ամէնն:

Երկու յատկութիւն ենք տեսնում աշխարհաբարի առաջին նմոյշների մէջ 1. գրաբարի առատ խառնուրդ, 2. տեղական բարբառների կնիքը. այնպէս որ կարելի է ստել, թէ իւրանալիւր գաւառ ունի իր տեղական առանձին աշխարհաբար, որ զրոգի գիտութեան համեմատ մօտենում կամ հեռանում է գրաբարից:

Տալիս ենք այստեղ հինգ նմոյշ աշխարհաբարի ամենահին գրութեանը, բոլորն էլ ԺԷ. Գարից:

1. Արձանագրութիւն 1609 թուից, որ աւանդում է Զաքարիա Սարկաւազը, հտ. Դ. էջ 22 (Յովհաննէս վանք). կրում է Երեւանի բարբառի կնիքը:

Իլիւանու Արուստմի այգին տուինք յիւշատակ սուրբ Կարապետիս. ինչ մարդ էս բանիս միջումն ալլեւայլ խօսք յետ և յառաջ բան ասայ ու կտրայ, սուրբ Կարապետիս իւր յիշատակն կտրայ:

2. Մի հատուած Առաքել Դավրիժեցու Պատմութիւնից (տպ. Վաղարշապատ 1884, էջ 457). գրութեան է 1662 թուին եւ

(*) Վերցուած մեծամուկ հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (ԻՋ. Գյուլիս):

կրում է Կիրիկեան միջին հայերէնի կնիքը։
Եւ է քար մի, որ օձի քար ասեն, եւ
թուրքերէն խորելիազ աղչասի ասեն, բոլոր
և սպիտակ լինի, ի սաստաֆի շքնանն է,
մէկ երեսն ղուպայ (գամբթան) է և մէկ
էլ երեսն գուր։ Եւ ի գուր երեսն ունի
մարդուրս բարակ սեւ թել և է այսպէս։
խաւթաթն նորա այն է, որ թէ ուռպ, որ
է պէզմաղով ի վերայ օձիկ ցաւոյն կարմիր
տեղին դնես, նա կպի ի վերայ կարմիր
տեղին և ութն օր չի փրթիր ի վերայէն
մինչև որ ողջանայ Աստուծով։»

«Ծաւր՝ որ է գոյնն կանաչ փերփէրի
գոյն, եւ կայ ի քիւնքն կարմիր կետեր
շատ, եւ մօտ ֆռանկն մախպուլ է. եւ
պինդ է ի բանելն, եւ շատ է. ամեն տեղ
կայ։»

3. Պարզաբանութիւն հոգեմտաբան Սաղ-
մոսացի Գալարի. ի նուազտ Յահաննիսէ
վարդապետէ կոստանդինուպոլսեցւոյ տը-
պագրեցեալ արդեամբք եւ գոյիւք Ագու-
լեցի խօճայ Գուշնազարի որդի խօճայ Նա-
հապետին, Վենետիկ 1687: Յառաջարանի
մէջ ասուում է թէ Ագուլեցի խօճայ Գուշ-
նազարի որդի խօճայ նահապետը տեսնելով
որ Իսապոլսէք ունին Սաղմոս այնպիսի
լեզուով որ ամէնքը հասկանում են, ինքն
էլ ցանկացել է ունենալ հայ ժողովրդական
լեզուով մի Սաղմոս։ Իր փափաքը յայտնել
է Պոլիս, բայց չի կարողացել լրացնել։
Վենետիկ գնալով յայտնել է Յովհաննէս
վարդապետին եւ անա վարդապետը լրա-
ցնում է նրա փափաքը։ 840 երեսանոց
ընդարձակ մի գիրք է, որի լեզուն խառ-
նուրդ է գրաբարի, արեւմտեան աշխար-
հաբարի եւ արեւելեան աշխարհաբարի.
կան նոյնիսկ ինձանից, քեզանից ձեւերը։
Հեղինակը Պոլսեցի լինելով՝ ընդհանուր ոճը
արեւմտեան հայերէնն է։

«Իմ հոգւոյս խորունկ և ծածուկ խոցերն
և ցաւերն սրտիս և լերդիս խորունկ տե-
ղերէն գոռալով դէպ քեզ աղաղակեցին
տէք աստուած. քոյ սահանաց ձայներովն,
իբր քոյ երկնային զոներին ձայնին նման
ձայն հանելով և որոտալով առ քեզ գո-
լեցին, եւ ճար խնդրեցին բժշկութեան։
Ձէրէ ամէն քո զբօսանքդ և քո ալիքդ իմ
վերայես անձ կացան, իբր քո ամէն բար-
կութիւնդ և ցաւունքդ, քո գանազան
փորձութիւնքդ և քո պատուհաներդ խառ-

նակեալ ծովու մրրկաց տաղաներին նման
իմ վերայես անց կացան, և զիս ծածկեցին
և խեղճ արարին» (էջ 218)։

4. Գանձ չափով՝ կշռոյ՝ թըւոյ՝ եւ
գրամից բոլոր աշխարհի. ժողովեալ Ղու-
կասու Վանանդեցւոյ, ծախիւք և ի խնդրոյ
հայցման Ջուղայեցի Ռաշատուրի որդի պա-
րոն Պետրոսին, 1699 յԱմստերդամ, կրում
է Ջուղայի բարբառի կնիքը։

«Ամստերդամ ալիշվերէի փողն արծաթ է,
որ ասմ ասի։ 1 ունիւուող ոսկին 110, 120
կօպէք այ։ 1 թօքմայ մարչին՝ 55, 60 կօ-
պէք այ, դահ աւել կահ պակաս։ Ինչ դարայ
հաստ իքմին կայ ողջ փութով կու խօսին.
և ինչ բարակ իքմին կայ՝ ֆունթով խօսին»
(էջ 36)։

5. Մի հատուած Զաքարիա սարկա-
ւազի Պատմութիւնից, հտ. Բ. էջ 9, գրուած
1699 թուին. Կարեցի գիւղացոց բերանը
գրուած մի խօսք է. ընդհանուր ֆօնը զը-
րաբար է, բայց կրում է Երեւանի բար-
բառի կնիքը։

«Ծահի ոտոց հողի յայտնի լիցի ի կարբույ
ողորմելու շինականացս։ Ձի մեք լուաք թէ
Սամանլու է գալիս աշխարհս մեր, մեք
զլլաւալի եմք սովոր։ գեղով ելանք փա-
խանք ելանք թէ Սամանցւոցն ծառայ չեմք
կարող լինել։ Եւ եկաք դէպ ի օսահման
քոյոյ տէրութեանդ։»

ԺԼ. գրուում շարունակուում է դեռ նոյն
ոճը. դրականութեան լեզուն զուտ գրաբար
է մանաւանդ լատինաբան գրաբարը։ Հագլու
երբեմն երեւում են աշխարհաբար գրքեր։
Անա գրանցից վեց նոյն՝ ժամանակա-
գրական կարգով։

1. Մի հատուած Ծորդէրի Արամեան
լեզուի գանձից, որ հայերէնի քերական-
նութիւնն է լատիներէն լեզուով (տպ. Ա-
մլատերգամ 1711), Այստեղ իբր յաւելուած
կան աշխարհաբարի նմոյշներ բոլորն էլ
բարբառով։ Յաջորդը Երեւանի բարբառով
է (էջ 347)։

«— Այ տղայ կազար գնա մին մեր Ծա-
տուրն կանչէ դայ։

— Աղայ գնացի Ծատուրն նոր տեղ էր
մտեւ. ասաց թէ չորս հազմիմ դամ։

— Բարի իրիկուն Աղային թողութիւն
անես Աղայ շատ վատապիկ էս օր չուտ
գնացի տեղս Ղազարն եկաւ ասաց Աղեն
կանչում այ։

— Գրիտես ախպէր Մատուր, ինչու քեզ էսէնց բիվարտ կանչեցի:

— Հրամէ աղայ դուլլուզիտ հազիր եմ:
— Իզուց ախպէր Մատուր մեր տանն հացկերուտ այ՝ շատ մարդ եմ կանչել...»

2. Գիրք որ կոչի ճիմն ստուգութեան հաւաքեցեալ յովնմնէ բանասիրէ, Պոլիս, 1763, գրաբարը միացած Պոլսի ռամկականի հետ՝ թուրքերէն բառերով խառն:

«Ձէրէ՛ ամենայն ազգքն խաչապաշտից՝ են նոյն առաքելականի սրբոյ եկեղեցւոյն անդամք, և որդիք, և հետեւողքն առաքելականի եկեղեցւոյն առձայնին. զէրէ Ազամ բանական էր և մենք այ Ազամայ որդիք եմք, անոր համար բանական կըսուիմք. վասնորոյ՝ հրմիւլ, թէ որ Գրիստոսի առաքելոցն հետեւիմք նէ առաքելական կլլամք, և առաքելական կու կոչուիմք: Եւ եթէ չի հետեւիմք նէ՝ չեմք ըլլար» (էջ 29-30):

Ջէն հոգեւոր, Պոլիս, 1787, գրեթէ նոյն լեզուով ինչոր նախորդը:

«Թէ որ ասենք, յաւուրս մէսիայիս պիտի խոր խաղաղութիւն լինի, ինչպէս ասեր է Դաւիթ... իմտի ասոնք ինչպէս զըթ չեն: Ասեմ քի ով հրեայք, զայն Դաւթի սաղմոսն դուք ի վերայ Սաղմոսնի կու մեկնէք. եւ յորժամ կամիք հաջել ի վերայ աւետարանչացն կու դարձնէք ըզտիւմէն ի վերայ Գրիստոսի: Լաքին մանի չէ. կերչէքտէն այն սաղմոսն ի վերայ Գրիստոսի եախշմիչ կուլինի. զէրէ կասէ Դաւիթ...» (էջ 94):

4. Խաչատուր վարդապետ Սիւրմելեանի Համառոտ քուարանութիւն աշխարհաբար, Վենետիկ, 1788, զուտ աշխարհաբար է առանց գրաբարի, միայն գարձեալ Պոլսի ռամիկ ձեւերով:

«Իրեք կերպ կլլայ կտորը: Առջի կերպը ան է՝ որ համրօղը ու յայտնօղը հաւատար կըլլան, յայինքն թէ վերինը, և թէ վարինը նոյն բախամ կըլլան. զորօրինակ ասոնք, 2/2. 3/3... Երկրորդ կերպը աս է որ վե-

րինը մենծ կըլլայ քան զվարինը: զորօրինակ ասոնք 3/2, 5/3... Երրորդ կերպը աս է, որ վերինը պզտիկ կըլլայ քան զվարինը. զորօրինակ ասոնք, 1/2, 3/4...» (էջ 60):

5. Գիրք որ կոչի բանալի գիտութեան (բառարան հայ-ռուս, ռուս-հայ և խօսակցութիւն հայ-ռուս). հեղինակն է կղէօպատ-րայ Սարաֆեան, Սանկպետրբուրգ 1788. մաքուր արեւելական աշխարհաբար է՝ խառն գրաբար ձեւերով:

«— Ուր ես գնում հրամանքդ այտպէս կանուխ:

— Ես գնում եմ դպրատունն:

— Յորում ժամու պարտիս հրամանքդ տեղն լինի:

— Երբ որ զանգակն հարէ:

— Յորում ժամու հարէ զանգակն:

— Եօթներորդ ժամուն:

— Աշակերտքն որք գալիս են յետ հաւելոյ զանգակին լինումէ նոցա պատիժ:

— Ուսուցիչն նոցա նստուցանում է ի վերայ ծնկանց:

— Շատ են նստում նոքա այնպէս:

— Միչի այն ժամանակն երբ ուսուցիչն նոցա հրամայէ կանգնիլ» (էջ 245):

6. Տեսութիւն համառոտ ճիմ եւ նոր աշխարհագրութեան, Հ. Ղ. Ինճիհեան, Վենետիկ, 1791, մաքուր արեւմտահայ աշխարհաբար:

«Վառչապա կամ Վարչօ մայրաքաղաքը բոլոր թագաւորութեան լեհու ուր կը նստի թագաւորը. քաղաքը պարսպապատ է, Վիսլա գետին վրայ շինած. պզտիկ՝ բայց իրեն եօթը արուարձաններով կամ վարչեւրով մեծ է. աս տարիներս արուարձաններուն չորս գիացեն ցըցերով պատնէշ կամ մէթէրիզ քաշեցին. քովը ունի մէկ մեծ գաշտ մը ուրտեղ կըլլայ իրենց ժողովը թագաւոր ընտրելու վրանի կամ չատըրի տակ» (էջ 71):

ՊՐՈՑ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շաբաղաւան)

ՅՈՒԱՀԱՄԱՐ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

1946 Մայիսի վիճակագրութեանց համաձայն, Պաղեստինի բնակչութեան թիւն է 1.912.110, որուն 66.550-ը վրանաբնակ են:

Իսկ կրօններու համեմատ բաշխուած, Պաղեստինի բնակչութեան թիւը հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնէ:

Իսլամ՝	1.143.330
Քրիստոնեայ՝	145.060
Քրեայ՝	608.230
Այլեւայլ՝	15.400
Համագումար՝	1.912.110

Պաղեստինի ամենէն բազմամարդ քաղաքն է Թել-Ավիւ, որ ունի 183.200 բնակչութիւն, ամբողջութեամբ հրեայ, բացի 130 իսլամներէ, 230 քրիստոնեաներէ եւ 330 այլեւայլ ազգութիւններէ:

Երկրորդ մեծ քաղաքն է Երուսաղէմ, որ ունի 164.440 բնակչութիւն, 99.320-ը հրեաներէ բաղկացած, 33.680-ը իսլամներէ, եւ 31.330-ը քրիստոնեաներէ ու 110 անձ օսարներ կը հաշուուին:

Երրորդ մեծ քաղաքն է Հայֆան, որ 145.430 բնակչութիւն ունի, որուն 74.230-ը հրեայ, 41.000-ը իսլամ, 29.910-ը քրիստոնեայ եւ 290-ը օսարներ են:

Չորրորդ մեծ քաղաքն է Եմաթ կամ Յոպպէ, որ 101.580 բնակչութիւն ունի, որուն 53.930-ը իսլամ, 30.820-ը հրեայ, 16.800-ը քրիստոնեայ եւ 30-ը օսարներ:

ԵՄՆՈԹ. — 1922 բուականին կասարուած մարդահամարը ցոյց կուտար 757.188 բնակչութիւն, 1931ի մարդահամարը՝ 1.035.154, իսկ 1946 թուոյ վիճակագրութեան համաձայն՝ Պաղեստինի բնակչութեան ընդհանուր թիւն է 1.912.110 անձ:

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ

* 9 Յունիս Բշ. — Ս. Հռիփթիմեանց տունին առթիւ Ս. Պատրիարք Հայրը ներկայ գտնուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ՝ Ս. Հռիփթիմեանց Սեղանին վրայ մատուցուած Ս. Պատարագին եւ ապա տեւորան գնաց շնորհաւորելու օրուան տօնը:

* 12 Յունիս Եշ. — Կէտորէ առաջ, Ս. Պատրիարք Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Աւանեսանի, անդիպացոց Ս. Գէորգ Մայր եկեղեցին գնաց մատակցելու Անդրիոյ վեհափառ Թագաւորի Ծննդեան Տարեդարձի առթիւ կատարուած պաշտամունքին: Արարողութեան վերջաւորութեան՝ Նորին Ամենապատուութիւնը հայերէն լեզուով մատնաւոր աղօթք արտասանեց Նորին վեհափառութեան եւ արքայական ընտանիքի բոլոր անդամներուն համար: Վսեմ. Բարձր Դոմինէրի հրահրով, կէտօրին, Ս. Պատրիարք Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Աւանեսանի ներկայ գտնուեցաւ պատուանշաններու բաշխման արարողութեան եւ զօրահանդէսին, — Երեկոյն, Նորիպէս, ներկայ գտնուեցաւ Բարձր Դոմինէրի ապարանքին մէջ սարքուած ընդհանուր պաշտական ընդունելու թեանց:

* 13 Յունիս Ուր. — Վաղուան տօնին առթիւ Ս. Պատրիարք Հայրը, Երեկոյնեան ժամերգութեան եւ նախատօնակին նախագահեց:

* 14 Յունիս Եշ. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռն ի վերապէնքի տօնին առթիւ Ս. Պատրիարքը ներկայ գտնուեցաւ Ս. Պատարագին յարատուեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Սեղանին վրայ: Երեկոյն նախագահեց պաշտամունքին եւ վաղուան կաթողիկէ եկեղեցւոյ Սրբոյ Էլմիածնի տօնի նախատօնակին:

— Գեր. Տ. Գէորգ Վրդ. Զանդեան, ի դիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, ներկայ գտնուեցաւ լատինաց վարդաբանի եկեղեցւոյ պաշտամունքին, որ կատարուեցաւ ի հանդիստ հոգևոյն Լոնտօնի լեհական կեդրոնի նախագահ՝ Վլատիլաու Ռասքիէվիչին:

— Երեկոյն, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց Ս. Թարգմանչաց նախակրթարանի զաւտահանդէսին, եւ բաժնեց մրցանակները՝ յաջող մարդիկներուն եւ խումբերուն:

* 15 Յունիս Կիր. — Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Սրբոյ Էլմիածնի տօնին առթիւ, առաւօտեան պաշտամունքէն յետոյ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ

մատուցուեցաւ Աւագ Սեդանին վրայ՝ ի Ս. Յա-
նուր, Գատարագեցի և քարոզիչ լուսարարացեալ
Գեորգի. Տ. Նիկիշ վրդ. Տէրտերեան: Վէպը մերձի
ստեղծ կատարուեցաւ Ս. Էլմիսեանի հանդիսաւոր
մաղթանքով: Ս. Գատարագի և մաղթանքի այն
մասը որ կատարուեցաւ. ժամը 10-11, ձայնաու-
փիւսի տրուեցաւ Երուսաղէմի ծայնասփիւսի
ընկերութեան կարգադրութեամբ:

Ք 17 Յունիս Գշ. — Ամեն. Ս. Գատարագ
Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայկազուն
Վրդ. Աբրահամեանի, Յոպելց Գեորգի կալուածա-
կան և դատական խնդրոց առթիւ:

Ք 18 Յունիս Դշ. — Ամեն. Ս. Գատարագ
Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայկազուն
Վրդ. Աբրահամեանի, այցելից Թապպէի Ս. Գըլ-
խաղիքի վարժարանը: Ներկայ գտնուեցաւ խոա-
ւստեան աղօթքին, օրհնեց աշակերտութիւնը և
ամփոփելի քննութեանց բացումը կատարեց:
Գործեցաւ բոլոր դասարաններու և ներկայ գըտ-
նուեցաւ վերի դասարաններու քննութեանց:

— Երեկոյեան ժամը 6ին, Ամեն. Ս. Գատ-
արագ Հայրը ներկայ գտնուեցաւ Բարձր Գոմի-
սէրի պալատին մէջ ՄԱԿի պաշտօնատնեան
քննիչ լանձնախումբին ի պատիւ արուած ըն-
դունելութեան:

— Երեկոյեան ժամը 8ին, Նորին Ամենապատ-
ւածութիւնը նախագահեց Ժողովական Գար-
ժարանի զբաղան երեկոյթին:

Ք 20 Յունիս Ուր. — Առաւօտեան ժամը 8ին
Ամեն. Ս. Գատարագ Հայրը՝ ընկերակցութեամբ
Հոգ. Տ. Տ. Սուրեն, Հայկազուն և Գարգե վար-
դապետներու և Հոգ. Տ. Յարութիւն Արեւոյի,
կատարեց Շղթայակրի կից Նոր շինութեանց հիմ-
նարկէքի արարողութիւնը:

Ք 21 Յունիս Եր. — Կենօրէ վերջ, ժամը 2ին
Ամեն. Ս. Գատարագ Հայրը Ս. Թարգմանչաց
վարժարանի օրակին մէջ, վարժարանի տարե-
կան լաւագործին բացումը կատարեց:

— Ըստ սովորութեան, զկնի երեկոյեան պաշ-
տամունքին, Ամեն. Ս. Գատարագ Հայրը կատա-
րեց Ս. Գլխաղիքի ուխտի արարողութիւնը:

Ք 23 Յունիս Բշ. — Առաւօտեան ժամը 8ին,
Ամեն. Ս. Գատարագ Հայրը՝ Ժողովական Գար-
ժարանի օրակին մէջ կատարեց ամսվերջի
քննութեանց բացման արարողութիւնը և ներ-
կայ գտնուեցաւ բերանացի քննութեանց:

— Երեկոյեան ժամը 3ին, Գեորգի վրդ.
Հանգեան, որ մի քանի օրերէ ի վեր անհանգիստ
էր, Փրանսական հիւանդանոց փոխադրուեցաւ:

Ն Ո Ր Գ Ա Շ Տ Օ Ն Ն Ե Ր

Գատ. Տնօրէն Ժողովը, Մատենադարանայեւ
Հոգ. Տ. Գրիգոր վրդ. Ուկանանի տեղ, որ իր
սուսանող լուստեան մեկնեցաւ, Գիւլպէնէն և
Ձեռագրաց Մատենադարաններու տեսուչ Դըլա-
նակեց Հոգ. Տ. Տիգրայր վրդ. Տէրվիշեանը:

Նոյնպէս, վանքիս աւագ Թարգմանութեան
պաշտօնը առժամաբար լանձնուեցաւ Գատ. Տնօ-
րէն Ժողովոյ ատենապետ՝ Հոգ. Տ. Հայրիկ վրդ.
Ասլանեանի:

Իսկ անդերձապետութեան և շրջապատ-
ութեան պաշտօնները լանձնուեցան Ս. Աթոռոյ
մատակարար Հոգ. Տ. Միւսուկ վրդ. Կրէիկեանի:

Ժ Ա Մ Ա Ն Ո Ւ Մ

Ուրախութիւնն ունինք յայտնելու թէ Հոգ.
Տ. Յարութիւն Արդ. Մուշեան, որ չորս ամիսներէ
ի վեր կը զարմանուէր Գէլլուսթի Ամերիկեան Հի-
ւանդանոցին մէջ, իսլաւի և աղիքներու ցաւին
համար, կրկին զործողութիւններէ վերջ զար-
մանուած ու առողջ վերադարձաւ Ս. Աթոռ:

Սիւնը, յանուն Նորին Ամենապատուութիւն
Ս. Գատարագ Հօր, իր շնորհակալքը կը յայտնէ
Ամերիկեան Հիւանդանոցի մերազն և օտար բը-
լոր մեծատաղանդ բժիշկներուն ու ծառայողնե-
րուն, որոնց Աստուծոյ իրեն զործակցիները, այն-
քան խնամքով գիտեն հսկել մարդերու կեանքին
վրայ:

Տ Խ Ր Ո Ւ Ն Ի

Կ Ի Ր Ա Կ Ո Ս Կ Ի Ր Ա Կ Ո Ս Ե Ա Ն

Խորունկ ցաւով կ'արձանագրենք հոս, մահը
Հանրապետիկից Տիրացու Կիրակոս Կիրակոս-
եանին, որ տարիէ ըր ի վեր միայն ժողով կազ-
մէր Ս. Աթոռոյ Միաբանութեան, Հանգուցեալը
ծառայածէր եւ ու ըսելի և իր միակ միտքարու-
թիւնը կը գտնէր Ս. Աթոռոյ ծառայութեանը մէջ:
Հակառակ իր մասին տաժաւած բոլոր խնամք-
ներուն, կարելի չեցաւ իրկել վիշտը:
Հանգիստ իր հոգիին:

1947-ի “ՄԻՈՆ,” ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

Մեռնապահման՝ Հոգ. Տ. Յարութիւն Աբղ. Մուսեան՝ Օր. Ովսաննա ձիգմեանի (Պէյրուք):

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՈՒՅՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ, Դերենիկ Եպիսկոպոս, Պէյրուք, 1947, էջ 163:

Histoire D'Arménie: (du X Siècle au VIe) Av. J. C. Nicolas Adontz: Fonds Melkonian: Paris, 1946, page 443:

Discoveries at St. John's, Ein Karim, 1941-1942, by Fr. Sylvester J. Saller, O. F. M. Jerusalem, 1946.

A Voyage Beyond the Seas (1346-1350), Fra Niccolò of Poggibonsi, translated by Fr. T. Bellowini O. F. M. and Fr. E. Hoade O. F. M. Jerusalem, 1945.

Libro D'olttramare (1346-1350), Fra Niccolò da Poggibonsi, Gerusalemme, 1945.

Armenien Einst unt Jetzt, C. F. Lehman - Haupt, I. II. Berlin. 1910.

Նուէր՝ Յար Դուէր Յկ. Թադեոսեանէ (Պաղատ)

ՀՌԱՍՍԵԼԱՍ, արքայորդին Եթովպիոյ, Թրք.՝ անգլ. Պարոն Յովնաննէս Ավդալ-Խանց, Կալկաթա, 1826:

ՃԱՌ, զոր ասաց վարժապետ Պարոն Յովնաննէս Ավդալեանց, Վենետիկ, 1858: ԺԵԷ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԻՐԵԼԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐ,

Վիեննայի մէջ անցած ամառ Աւստրիայի Հայ Միութիւնը կազմուեցաւ եւ տեղաւան իշխանութիւններու կողմանէ հանչուեցաւ:

Միութիւնը Աւստրիայի Հայութեան կազմակերպութիւնն է եւ արդէն սկսած է իր քաղաքագլուտ ծառայութիւնը: Մշակութային եւ ազգային նպատակներու հետ, Միութիւնը ծրագիր ունի նաեւ ներգաղթի հարցերով զբաղելու: Խորհրդային ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ հետ կապ հաստատած է եւ պարբերաբար կը ստանայ գիտական երկեր, օրաթերթեր եւ նկարներ:

Աւստրիայի Հայ Միութիւնը կը փափաքի արտասահմանի հայ կազմակերպութիւններու հետ եւս եղբայրական կապ հաստատել եւ կը խնդրէ անոնց հետ յարաբերութիւն մշակել: Միութեան հասցէն.

Armenischer Verein in Österreich

Wien I, Dominikanerbastei 10

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԶԴ

ՍԻՐՆԻ բաժանորդներէն յատկապէս կը խնդրուի պատաս-
խանել մեր պարտուց ծանուցագրերուն, կարելի փութով փա-
կելով իրենց բոլոր յետնեալ պարտքերը:

Վարչութիւն ՍԻՐՆԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԸՆԹԱՑԻ

Ի ԳՐՈՅ ԲԱՐՔԱՌ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

Թ. ՏԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ԵԲՐԻՍԱԶԷՄ

ՏՊԱՐԱՆ ԱՐԲՈՅ ՑԱԿՈՐԵԱՆՑ

1947

"**SION**," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE